

HÂSILA

Düşünce- Kültür- Sanat Dergisi

Konu: Dil ve Edebiyat

Yayın Yönetmeni: Muhammet ATALAY (Yayıncı ve İmtiyaz Sahibi)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Ahmet ÇAPKU

Editör: Ahmet ÇAPKU

Yayın Kurulu:

Ahmet ÇAPKU

Muhammet ATALAY

Melih AYDEMİR

Ayşenur GERÇİK

Kübra ÖZDEN

Büşra KARATAŞ

Kerime Firdevs EFE

Büşra Nur EVMEK

Sayı: 14, Temmuz 2026 / ISSN: 2822-3098

www.hasiladergi.com

İÇİNDEKİLER

Makaleler:

Abdullah DEMİRCİ- Kur'ân-ı Kerîm'in Dil ve Kültür Coğrafyasına Etkisi	3
Kerime Firdevs EFE- Hz. Peygamber'in Dile Verdiği Önem	6
Beytullah BEKAR- Kimliğin Mimarı, Düşüncenin Sınırı: Dil.....	8
Gülten KÜÇÜKBASMACI- Edebî Metinleri Konuşmak: Mevlid, Muhammediye, Cenknâme ve Destanların Sözlü Kültürdeki Yeri	10
Birol BULUT- Bu Dil Edebiyata Yeter mi?	16
Emrah ALTINKILINÇ- Düşüncenin Dile Yansıması	20
Ahmet ÇAPKU- Dil ve Toplum Hayatı.....	21
Melih AYDEMİR – Dil-Medya-Algı ve Sanal Dünya	24
Büşra KARATAŞ- Dil ve Sanat İlişkisi.....	26

Deneme:

Büşra KARATAŞ- Kelimelerin Eşiğinde	28
Buket GÜNDÜZ- Gönüldaşlık Üzerine.....	30
Ahmet ÇAPKU- Bir İkinci Ezanı	33

Kur'ân-ı Kerîm'in Dil ve Kültür Coğrafyasına Etkisi

Dil, yalnızca bireyler arasında iletişimi sağlayan kuru bir işaretler sistemi değil; bir milletin varlık tasavvurunu, inanç dünyasını, ahlak kalıplarını ve tarihsel tecrübesini geleceğe taşıyan en dinamik yapıdır. Kutsal metinlerin insanlığa hitap ederken seçtiği dilsel form, o dilin sadece kaderini değiştirmekle kalmaz, onunla temas eden diğer dilleri de derinden etkiler ve yeniden şekillendirir. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm, nazil olduğu andan itibaren hem kendi ana yurdu olan Sâmi diller coğrafyasında hem de İslâmiyet'i kabul ederek bu kültür dairesine giren Türklerin dilinde muazzam bir semantik ve estetik dönüşümün kapısını aralamıştır. Bu kutsal vahiy, önce Arap şiirinin ve nesrinin çehresini değiştirmiş; ardından Türk kültürünün irfan süzgecinden geçerek çarşıda, pazarda, tarlada ve aile içinde birer bilgece söze, teselli cümlesine veya ahlakî bir uyarıya dönüşmüştür.

Kur'ân-ı Kerîm'in dilsel etkisini anlayabilmek için, öncelikle onun Arapça üzerinde gerçekleştirdiği köklü dönüşüme kısaca bakmak gerekir. İslam öncesi dönemde Arap toplumu sözlü kültürün, özellikle de şiir ve hitabetin zirvesindeydi. Ukâz gibi panayırarda şairler yarışır, kabilelerin itibarı kılıçtan ziyade şairlerin dilindeki fesahat ve belâgatle ölçülürdü. Arapça, kabile lehçelerinin çeşitliliğiyle beslenen köklü bir sözlü kültüre, güçlü bir şiir ve etkili bir nesir geleneğine sahipti. Bununla birlikte dil, henüz standart bir gramer ve ortak bir yazı dili etrafında tam olarak birleşmemişti. Kur'ân-ı Kerîm, kelimelerin gücüne itibar eden bu topluma, mevcut edebi kalıpları aşan yepyeni bir formla meydan okumuştur. Vahyin üslubu, Arap edebiyatında o güne kadar bilinen şiir kalıplarını da sıradan nesir örneklerini de aşan, nazım ile nesir arasında duran ama ikisine de benzemeyen mucizevi bir yapıdaydı. Kendi içinde kusursuz bir iç musikiye, ritme ve kafiye/fasıla düzenine sahip, ancak şiirin kısıtlamalarından tamamen uzak bu hitap, Arap edebiyatında nesir geleneğinin en büyük şaheseri ve eşsiz zirvesi olmuştur. Kur'ân, sahip olduğu eşsiz belâgat ve îcaz sayesinde Arap dilini; en yüksek edebi, hukukî ve felsefî metinleri taşıyabilecek evrensel bir yazı diline dönüştürmüştür.

Kur'ân'ın bu sarsıcı edebi gücü, şairlerin dilini de doğrudan dönüştürmüştür. Cahiliye şiirinin ana temaları olan kabile asabiyeti, şarap, kadın ve intikam övgüleri yerini; evrenin nizamı, ahlaki erdemler, varoluşun gayesi ve adalet gibi derin ufuklara bırakmıştır. Dahası, Kur'ân'ın doğru okunması ve korunması çabası; Nahiv (sentaks), Sarf (morfoloji) ve Belâgat (söz sanatları) gibi dil ilimlerinin bizzat doğmasını sağlamıştır. Yani Arap edebiyatının ve dilbilgisinin kuralları, bizzat Kur'ân'ın edebi mimarisi üzerinden inşa edilmiştir. İşte bu dilde olgunlaşan muazzam kavram haritası ve edebi estetik, yüzyıllar sonra Türklerin İslam'la buluşmasıyla birlikte Türkçenin de can suyu olacaktır.

Türklerin X. yüzyılda Karahanlılar öncülüğünde kitleler halinde İslâmiyet'i resmen benimsemesi, sadece siyasi bir eksen kayması oluşturmamış; Türk dilinin ontolojik yapısında da yepyeni bir dönemin kapısını aralamıştır. Bu büyük tarihi dönüm noktasının ardından, kutsal metni doğrudan okuma ve kavrama arzusunun tabii bir sonucu olarak Kur'ân'ın ilk Türkçe tercüme kalime kaleme alınmıştır. Satır arası çevirilerle başlayan bu ilk edebi ve ilmi hamle

sayesinde Türkçe, Karahanlı döneminden itibaren Kur'ân'ın kavram dünyasıyla yoğun bir etkileşime girmiştir. Ancak bu etkileşim, yabancı kelimelerin dile mekanik bir şekilde aktarılması şeklinde gerçekleşmemiştir. Türkler, yeni bir medeniyet dairesine geçerken Kur'ân'ın sunduğu evrensel mesajları, hukuki ilkeleri, ahlaki normları ve metafizik gerçeklikleri kendi kültürel süzgeçlerinden geçirmiş, onları Türkçenin kendi fonetiğine ve ruhuna uyarlayıp millileştirmişlerdir. Bu içselleştirme sürecinin en somut ve canlı görüldüğü alan ise, gündelik hayatta kullanılan atasözleri ve deyimler üzerinde bırakılan kalıcı etkidir.

Kur'ân-ı Kerîm'in Türk düşünce ve kültür hayatına kazandırdığı temel kavramlar arasında tevekkül, sabır, kader, rızık, hayır ve şer anlayışı önemli bir yer tutmaktadır. Türk toplumu bu kavramları yalnızca dinî metinlerde bırakmamış, günlük dilin ve ortak hafızanın ayrılmaz unsurlarına dönüştürmüştür. “Her işte bir hayır vardır” sözü, Kur'ân'ın insanın hoşuna gitmeyen bazı durumların gerçekte kendisi için hayırlı olabileceği yönündeki öğretisini günlük hayata taşımaktadır. Bu ifade, özellikle sıkıntı ve musibet anlarında bireye teselli veren, olayları daha geniş bir perspektiften değerlendirmeyi öğütleyen bir hayat anlayışını yansıtmaktadır. Bunun yanında Türkçede yaygın olarak kullanılan “Allah büyüktür”, “Allah'tan umut kesilmez”, “Takdir-i ilâhî”, “Nasip değilmiş” ve “Hakkında hayırlısı olsun” gibi ifadeler de Kur'ân'ın kader, tevekkül, ilâhî hikmet ve rızık anlayışının dildeki yansımalarıdır. Böylece Kur'ân'ın ortaya koyduğu değerler sistemi, yalnızca inanç dünyasını değil; Türkçenin ifade kalıplarını ve düşünme biçimlerini de derinden etkilemiştir.

Bu kavramsal yansımaların ötesinde Türkçe, Kur'ân ayetlerinin ifade kalıplarını doğrudan alıp, ayetteki Arapça kelimelerin birebir lafzî karşılıklarını kullanarak kendi bünyesinde devasa bir deyimler sözlüğü oluşturmuştur. Bir sıkıntı anında dayanma gücünün son raddeye geldiğini ifade etmek için kullandığımız “can boğaza dayanmak” deyimini doğrudan Vâkıa Suresi 83. ayette geçen ölüm anı tasvirinin birebir çevirisiyken; hasretle beklenen birine kavuşulduğunda veya evlat sahibi olduğunda söylenen “göz aydınlığı” tabiri Furkan Suresi 74. ayetteki “Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl” duasından dilimize geçmiştir. Dürüstlüğü kanıtlananlar ile suçu ortaya çıkanlar için kullanılan “yüzü ak çıkmak / yüzü kara çıkmak” şeklindeki zıtlık, Âl-i İmrân Suresi 106. ayette hesap gününü anlatan “Bir gün ki nice yüzler ağaracak, nice yüzler de kararacaktır” nidasının Türkçeleşmiş halidir. Benzer şekilde gerçeği kabul etmeyen insanlar için kurduğumuz “kalpleri mühürlenmek” (Bakara 7), imkansız bir işi tarif ederken başvurduğumuz “iğne deliğinden devenin geçmesi” (A'râf 40), tehlikeye atılmayı anlatan “kendi eliyle kendini ateşe atmak” (Bakara 195), birlik olmayı öğütleyen “Allah'ın ipine sarılmak” (Âl-i İmrân 103), çok küçük miktarları niteleyen “zerre miskal” (Zilzâl 7) ve ferahlamayı ifade eden “göğsü genişlemek” (İnşirah 1) gibi deyimlerin tamamı, vahyin dilinin günlük konuşma dilinde nasıl nefes almaya devam ettiğinin en açık kanıtlarıdır.

Kur'ân'ın Türk dili ve kültürü üzerindeki bu eşsiz etkisi yalnızca kelime ve deyim aktarımlarıyla sınırlı kalmamış; vahyin ortaya koyduğu ahlak nizamı da toplumsal kodlarımıza derinden işlemiştir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'in nüzul amaçlarından biri de yeryüzünde adil, dürüst ve ahlaklı bir toplum inşa etmektir. Bu doğrultuda gıybet, mizanı bozma, kul hakkı yeme ve riyakarlık kesin bir dille yasaklanmıştır. Türk atasözü ve deyim varlığı, bu yasakları vicdani birer otokontrol mekanizmasına dönüştürmüştür. “İyilik yap denize at, balık bilmezse Hâlik bilir” atasözü, Kur'ân'ın “ihlas” ve “rıza” kavramlarının kültürel birikimimiz tarafından

somutlaştırılmış bir özetidir. Yapılan bir hayrın, insanların övgüsü veya karşılığı için değil, yalnızca yaratıcı adına yapılması gerektiğini vazedən ayetler, bu atasözünde en yalın ve derinlikli ifadesini bulmuştur. İslam ahlak ve hukukunun üzerinde en çok titredığı, Allah'ın affını kulun rızasına bağladığı kırmızı çizgi olan “Kul hakkı yemek” ise, Türkçede en ağır cürümleri ifade eden bir deyim haline gelmiştir. Birinin hakkına el uzatmanın vebali, “İki yakası bir araya gelmemek” veya “Gırtlığından geçmemek” gibi deyimlerle toplumsal hafızaya kazınmıştır.

Kur'ân'ın dildeki bu ahlaki ve vicdani yansımalarının yanı sıra, insanlığa doğru yolu göstermek için geçmiş kavimlerin ve peygamberlerin hayat hikayelerinden genişçe bahsetmesi de mecaz dünyamızı derinden etkilemiştir. Bu kıssalar, Türk dilinin sembol dünyasını, benzetme yeteneğini ve mecaz kurgusunu muazzam ölçüde zenginleştirmiştir. Günlük hayatta karmaşık durumları tek bir çırpıda anlatmak için bu kıssalardan üretilen deyimlere başvururuz. Başına gelen ağır hastalıklara ve kayıplara rağmen şikâyet etmeyen Eyyûb Peygamber'in kıssası, Türkçede tahammül sınırlarını zorlayan dertler karşısında gösterilen muazzam metaneti tanımlamak için “Eyyûb sabrı” şeklinde en üst sınır makamı olarak kullanılır. Güzelliği, iffeti ve uğradığı iftiralar karşısındaki temizliğiyle bilinen Yusuf Peygamber, “Yusuf yüzlü” tabiriyle dilimizde hem fiziksel hem de ahlaki güzelliğin nihai sembolü olmuştur. Musa Peygamber ile Hızır'ın yolculuğunu anlatan anlatılar, çaresizlik anında umulmadık bir yerden gelen yardımları “Kul sıkışmayınca Hızır yetişmez” atasözüyle ölümsüzleştirmiştir. Kur'ân'da zenginliğiyle şımaran ve helak olan Kârun, “Kârun gibi zengin olmak” deyimiyile aşırı servetin ve hırsın sembolü olarak dilimize yerleşirken; Nuh Peygamber'in uzun ömrü, “Nuh nebiden kalma” ifadesiyle aşırı eski nesnelere ve durumları tarif etmek için kullanılan kalıcı bir mecaza dönüşmüştür. “Nuh diyor, peygamber demiyor!” deyimiyi ise bir hakikati kabul etmeyen için kullanılır olmuştur.

Bütün bu kavramsal, lafzî ve mecazi yansımaların açıkça gösterdiği üzere Kur'ân-ı Kerîm'in fasih üslubu ve muazzam kavram haritası, Arapçayı kabile sınırlarından çıkarıp küresel bir medeniyet dili haline getirdiği gibi, Türk dilini de besleyen ve ona yeni ufuklar açan en güçlü kurucu unsur olmuştur. Türk halkı, Kur'ân'dan aldığı ilhamla ürettiği atasözleri ve deyimler sayesinde, yüce hikmet ve ahlak ilkelerini en ücra köylerdeki evlerin sohbetlerine kadar taşımayı başarmıştır. Bugün farkında olmadan kullandığımız pek çok ifade, arka planında asırlık bir Kur'ân kültürünü ve ayetlerin bilgece yorumunu barındırmaktadır. Kur'ân, Türkçeye sadece yeni kelimeler vermemiş; ona bir ruh, bir vicdan, bir estetik ölçü ve bir istikamet kazandırmıştır. Bu dilsel ortaklık, Türk milletinin irfan süzgeciyle birleşerek asırlar boyu eskimeden akan hem dili hem de toplumsal ahlakı ayakta tutan muazzam bir nehir oluşturmuştur.

Kerime Firdevs EFE

Hz. Peygamber'in Dile Verdiği Önem

Dil, insanların duygu ve düşüncelerini işaretler ve semboller yoluyla birbirlerine aktarmalarını sağlayan sosyal bir iletişim sistemidir. Sürekli gelişir ve kendine has kuralları vardır. İnsanların bilgilerini nesiller boyu aktarmalarını sağlayarak kimliği ve ortak hafızayı koruyup taşınmasında en önemli faktördür. İslam'ın doğduğu dönemdeki Arapça, bilhassa Kureyş lehçesi, hitabet ve belagatın üst düzey yaşandığı kabilelerin ticaret ve kültürle ilişkilendirilen bir dildir. Hz. Muhammed'in yetiştiği çevre, yalnızca günlük değil; edebiyat ve şiir bakımından da dili merkeze alan bir kültüre sahipti. Çocukluğunda sütanne yanında kalması, onun fasih Arapça öğrenmesinde önemli rol oynamıştır. Gençliğinde ise ticaretle uğraşması farklı topluluklarla etkili iletişim kurmasını sağlamıştır.

Arapçanın yaygın olarak kullanıldığı bir coğrafyada yaşayan Hz. Peygamber, İslam'ı yaydıkça, tebliğ alanı genişledikçe farklı dillerle iletişim kurmak zorunluluk haline gelmişti. Bu açıdan yabancı dil öğreniminin önemine sıklıkla değinilmelidir.

Arapça, Resulullah'ın konuştuğu dildir. Peygamberimiz az sözle çok derin manalar ifade etme yeteneği verilmiş kişidir. Hitabeti açık, anlaşılır ve ölçülüydü. Gereksiz söz uzatmaz, kısa fakat anlamlı cümleler kurar, hikmetli sözler söylerdi. Dili iyi kullanan ve hitabeti çok güçlü bir insandı. Dili kuvvetli bir iletişim aracı olarak görmekteydi.

Allah Rasülü'nün sahabelerinden biri olan Zeyd b Sabit'e verdiği talimat meşhurdur: "Yahudilerin bana yazdıkları veya onlara yazacağım mektuplar konusunda emin olamıyorum. İbranice'yi veya Süryanice'yi öğrenir misin?" Zeyd b Sabit hafızası güçlü biridir, aynı zamanda dilleri de çok kısa sürede öğrenmiş bir sahabidir. Resulullah'ın tavsiyesi ve teşvikiyle yeni bir dil öğrenmiştir. Ayrıca diplomatik güvenlik için de dil öğrenilmesi gerekmektedir. Çünkü bir milletin düşünce yapısını ve stratejisini çözme anahtarı o milletin dilidir. "Bir kavmin dilini öğrenen onların hilesinden, zararından emin olur" diye bilinen bir söz vakidir. Bu noktada Selman-ı Farisi'yi anmadan geçemeyiz. Farsça ana dili olduğundan bu dile çok hakim biridir. Resulullah eğitim maksadıyla namazdaki bazı sureleri Farsça tercüme etmesine izin vermiştir hatta Sasani kralına elçi olarak görevlendirilmiştir. Habeşistan'a hicret eden bazı sahabeler de Habeşçeyi öğrenmişlerdir. Bizans'la ilişkilerde Rumca bilen sahabeler tercümanlık yapmıştır. Mısır'la ilgili olan yazışmalarda da Kıptice bilenler ön plandadır.

Yalnızca güvenlik ve diplomatik ilişkiler esas alınmamış, gündelik hayatta duyabildiğimiz güzellikler de dildir. Nitekim Hz. Peygamber'in hayatında farklı bir dil

kullanımına dair içimizi ısıtan bir rivayet vardır: Habeşli minik bir kızın sarı elbisesini gördüğünde ona Habeşçe güzel anlamına gelen “Seneh, seneh!” diye hitap etmiştir. Küçük bir çocuğun kendi dilinde ona iltifatta bulunmuştur.

Rum Suresi 22. Ayette: "Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır." buyurularak dillerin Allah tarafından yaratılan birer zenginlik taşıdığını, bir yabancılaştırma aracı olarak değil öğrenilmesi gereken ayetler olduğunu gösterir.

Bir diğer söz etmemiz gereken konu dilde lehçe farklılıkları olabilir. Kur'an-ı Kerim yedi farklı lehçe üzerine okunur. Buna izin verilmiştir, çünkü dil yaşayan ve esnek bir yapıdadır. Kabilelerin farklı telaffuzları anlam değiştirmedeği sürece bir kolaylık ve rahmet olarak görülmüştür.

Özellikle Peygamberimizin yabancı dil vizyonunun bulunduğunu ve coğrafyanın sınırlarını aşan bir medeniyet rehberi olduğunu söyleyebiliriz. İnsanları durağan bir kabile diline hapsetmemektedir. Dil öğrenmeyi hem bir eğitim aracı olarak hem bir diplomatik unsur olarak hem de güvenlik sağlayıcı olarak gören bir bakış açısına sahiptir. Bu da Müslümanları güçlü bir iletişim ağına dahil etmektedir.

Kimliğin Mimarı, Düşüncenin Sınırı: Dil

Güncel Türkçe Sözlük'te **dil** için yan, mecaz ve terim olmak üzere toplam on üç anlam verilmiştir. Konumuzla ilgili anlamı şu şekildedir: 1. *İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayan, uzlaşmaya dayalı olarak oluşturulmuş sesli veya görsel işaretler sistemi; lisan, zeban*, 2. *Bir çağa, bir gruba, bir yazara özgü söz dağarcığı ve söz dizimi*, 3. *Düşünce ve duyguları bildirmeye yarayan herhangi bir anlatım aracı*. Eski Türkçede **til** veya **til** şeklinde kullanılan sözcük Oğuz Türkçesinde t- > d- değişmesine uğrayarak **dil** olmuştur. Lisan, zebān anlamlarının yanında günümüzde yaygınlığını kaybetmiş fakat tarihî metinlerde çok yaygın kullanılmış olan ve Farsçadan dilimize giren “gönül, yürek” anlamında **dil** sözcüğü de vardır.

Dil, teorik tanımı olan *insanlar arasında anlaşmayı sağlayan, uzlaşmaya dayalı olarak oluşturulmuş sesli veya görsel işaretler sistemi*'den çok daha öte bir milletin hafızası, varoluşu, dünyayı algılayış biçimidir. Bir millet dünyayı algılama biçimini ve kültürel birikimini gelecek kuşaklara dille aktarır. Bir toplumun millet olabilmesi, ortak bir dil evreninde buluşmasıyla mümkündür.

Türk dili dönem dönem büyük fırtınalardan geçmiş ve başka dillerin etkisi altına girmiştir. Bu tehlikenin farkında olan, ana dilinin önemini bilen dönemin Türk düşünürleri Türkçenin önemini ve dili güzel kullanmanın önemini dile getirmek amacıyla dille ilgili çalışmalar yapmışlar ve eserler kaleme almışlardır. Çağatay Türkçesinin bayrak ismi **Ali Şir Nevâyî** döneminde çoğu yazar ve şair Arapça ve Farsça ile yazarken *Muhâkemetü'l-Lügateyn* adlı eserinde “*Türkçenin derinliklerine daldığımda gözüme on sekiz bin âlemden daha yüksek bir âlem göründü.*” diyerek Türkçenin zenginliğini ve önemini vurgulamıştır. Dilin kutsallığını **Fazıl Hüsnü Dağlarca** “*Türkçe bizim ses bayrağımızdır.*”, **Necip Fazıl Kısakürek** “*Bir milletin diliyle oynamak, o milletin hayatiyle oynamaktır.*”, **Yahya Kemal Beyatlı** ise “*Türkçe ağzımda annemin ak sütü gibidir.*” diyerek ifade etmiştir.

Ana dili, bireyin içine doğduğu ve dünyayı ilk kez isimlendirdiği zihin dünyasıdır. Dil ile düşünce arasındaki ilişki o kadar derindir ki; dilimizin sınırları, aslında dünyamızın da sınırlarını belirler. Kavramlar, ana dili aracılığıyla somutlaşır. Bir nesneye veya duyguya verilen isim, sadece belli seslerin gelişigüzel biraraya getirilmesinden ibaret değildir; o kelime, o milletin binlerce yıllık tecrübesini ve yaşama bakışını da içinde barındırır. Bu sebeple dilini kaybeden bir millet, hafızasını da kaybeder. Kendi dilinde düşünemeyen bir zihin, başkalarının onun için çizdiği sınırlar içinde düşünmeye mahkumdur. Dil, kimliğin ve benliğin kalesidir.

Bunun bilincinde olan **Yusuf Has Hacib**, Arapça ve Farsçanın hüküm sürdüğü coğrafyada *Kutadgu Bilig* adlı eserini Hakaniye Türkçesiyle kaleme almıştır. Hakaniye Türkçesiyle yazdığı sözün gücü hakkında aşağıdaki beyitleri dikkat çekicidir:

Sözün Önemi

Til Erdemin Münin Asıgın Yasın Ayur

(Dilin meziyetini, kusurunu, faydasını ve zararını beyan eder)

163. beyit

Kişiğ til ağırlar bulur kut kişi

Kişiğ til ucuzlar barır er başı

(Kişiyi dil kıymetlendirir ve kişi onunla mutluluk bulur; kişiyi dil kıymetten düşürür ve onun yüzünden başı gider)

167. beyit

Sözünü küdezgil başıñ barmasun

Tiliñni küdezgil tişin sınmasun

(Sözüne dikkat et, başın gitmesin; dilini tut, dışın kırılmasın)

170. beyit

Bilip sözlese söz biligke sanur

Biligsiz sözi az başını yeyür

(Söz bilerek söylenirse bilgi sayılır, bilgisizin sözü kendi başını yer)

172. beyit

Üküş sözleme söz birer sözle az

Tümen söz tügenin bu bir sözde yaz

(Söz çok söyleme, sırasında ve az söyle; binlerce söz düğümünü bu bir sözde çöz)

173. beyit

Kişi söz bile koptı boldı melik

Üküş söz başıg yerke kıldı kölik

(İnsan sözü ile yükseldi ve sultan oldu; çok söz başı gölge gibi yere serdi)

180. beyit

Toguglı ölü kör kalır belgü söz

Sözün edgü sözle özün ölgüsüz

(Bak doğan ölür; ondan eser olarak söz kalır; sözünü iyi söyle ölümsüz olursun)

181. beyit

İki neñ bile er karımaz özi

Bir edgü kılınçı bir edgü sözi

(İnsan iki şey ile kendisini ihtiyarlamaktan kurtarır; biri iyi iş diğer iyi söz)

Edebî Metinleri Konuşmak:

Mevlid, Muhammediye, Cenknâme ve Destanların Sözlü Kültürdeki Yeri

Önce söz vardı. Söz incelendi, işlendi; mite, masala, efsaneye, destana dönüştü. Yaratılışın söz ile başladığı fikri söze kutsallık kazandırdı (Ellul, 1998). İnsanın tarihi düşünüldüğünde yazının icadı oldukça yenidir. İnsanoğlu, yazıyı icat edip kullanmaya başlayınca kadar uzun ve zahmetli tecrübelerle kazandığı bilgi, değer ve duygu birikimini sözle dile getirdi. Sözü; bu birikimini saklayıp koruyarak, taşıyıp yaşatarak nesilden nesile aktaracak şekilde ince ince işledi. İnsanın sözden ve sözünü emanet ettiği hafızasından başka güveneceği yoktu. Bu sebeptendir ki mitler, masallar, destanlar, efsaneler insanoğlunun edindiği bilgiyi muhafaza ettiği; insanın bu dünyadaki macerasını nakleden birer belleğe dönüştü. Sözü bir yere kaydetme imkânı olmadığından; unutmadan tekrar etmenin, ezberlemenin yolu olarak geliştirilen vezin ve kafiyeye gibi unsurlarla, kalıp sözlerle, mecaz ve sembollerle dil; estetik bir seviyeye ulaştı. Sözün ulaştığı bu seviyenin neticesi olan edebî metinler dilden dile, kulaktan kulağa anlatılıp dinlenirken insanın estetik ihtiyacına cevap vermeleri yanında tecrübe ve bilginin, duygu ve değer dünyasının, kültürün naklinde önemli işlevler yüklendi. Yazının olmadığı sözlü kültürlerde geçmişi öğrenmenin, dünyayı yorumlayabilmenin tek yolu yaşlılar aracılığıyla mümkündü. Bu sebepten bilgili, görmüş geçirmiş, çok gezmiş ak saçlıların sözüne kulak vermek insanoğlunun yararınaydı. Yazı icat edilip kullanılmaya başlandıktan sonra anlatıların yazıya geçirilip kitaba dönüşmesi, okuryazarlığın yaygınlaşması, kitabın ulaşılabilir olması da insanoğlunun çok uzun zamanını aldı. Kitabını eline alıp bir köşeye çekilen “okur” kavramı ortaya çıkıncaya kadar ozanlar, destancılar, masalcılar, âşıklar hikâyelerini anlattılar, şiirlerini söylediler. Söz yolculuğuna devam ederken gelişti, çoğaldı, sağlamlaştı.

Meseleye Türklerin serencamı açısından bakıldığında 5. yüzyıla kadar inen yazılı kültürle (Ercilasun 2016; Barutçu-Özönder 2002: 865, Yıldırım 2001: 85) tanışıklığımız giderek artmış; kitabın yaygınlaşmasıyla birlikte medrese, kütüphane, cami, saray, konak, tekke, köy odası, kahvehane, şair meclisleri, sahaf dükkanları gibi (İpekten, 1996; Küçükbasmacı, 2009) okuma ortamları şekillenmiştir. Ancak matbaa dönemine kadar el yazmaları etrafında oluşan dinleyici gruplarının yanında sözlü gelenek de canlı bir biçimde varlığını sürdürmüştür. Söz gibi yazı da sadece haberleşme aracı olmamış, dinî ve kültürel hayatı da yansıtmıştır. Bahsettiğimiz okuma mekânlarında Kur’an, enam-i şerif, tecvid, hilye-i şerifler, dini ve tasavvufi meselelerle ilgili çeşitli kitaplar, sözlükler, divanlar, mesneviler, menakıpnameler, Yusuf u Züleyha, Leyla ve Mecnun, Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre, Arzu ile Kamber gibi hikâyeler, Hamzaname, Battalname, Danişmendname gibi destanlar, cenknameler gibi manzum ve mensur türde pek çok eser okunmuştur. Yazının yaygınlaşmadığı ve okuryazarlığın çok sınırlı olduğu dönemlerde okumak daha çok toplu olarak gerçekleştirilmekteydi. Meclislerde gerçekleşen “okuma” eylemi; kıraat etmek, anlatmak ve terennüm etmeyi ifade ediyordu (Yıldırım, 2001: 93). Bu arada edebî eserlerin yüksek sesle okunduğu tekkedeki meclislerle (Faroqi, 2005: 201-222), köy odalarındaki sohbetlere (Küçükbasmacı, 2009) kadın dinleyicilerin de katıldığını; Osmanlı’da okuma işini meslek edinenler içinde kadınların da olduğunu (Erünsal, 2019: 63-94) söyleyelim.

10. yüzyılda Karahanlı Hükümdarı Satuk Buğra Han’la birlikte Müslüman olan Türklerin edebiyatı, İslamiyet’ten bağımsız olarak düşünülemez. İslamiyet’in kabulünden sonra

bir taraftan İslamiyet'in öğretilmesi için bir taraftan da İslamiyet'in yayılışı döneminde yaşanan tarihi olayları ve kahramanlıkları anlatmak için eserler yazılmaya başlandı. Kur'an tefsirleri, hadis tercümeleri, fütüvvetnameler, menakıpnameler, hikâyeler, gazavatnameler, fetihnameler gibi eserler hem İslamiyet'in hem de İslam tarihinin öğrenilmesinde önemli rol oynadı. Battalname, Danişmendname, Saltukname, Hacı Bektaş Veli Velayetnamesi gibi eserler ise Türk destan geleneğinin İslamiyet'in kabulünden sonra "veli", "gazi" tipi etrafında şekillenen örnekleri arasında yer aldı. Bu eserler aynı zamanda Anadolu'nun ve Balkanların Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecini anlatan eserler oldu.

12-13. yüzyıllarda tercüme veya adapte edilerek Türk edebiyatına dahil edilen eserlerin edebî estetik tarafları ve işlevleri olsa da toplumu ahlaklandırma, bir inanç çevresinde toplama ve birleştirme endişesi de taşımaktaydı. İslam dini ve Türk kültürü olmak üzere iki temel düşünce üzerine kurgulanan "dinî-ahlakî, dinî-kahramanlık, dinî-edebî" nitelikleriyle pek çok eser toplum tarafından benimsenmiş, değer ve inanç dünyamıza, edebî zevkimize uyduğu için günümüze kadar gelmiştir. Dinî-kahramanlık türündeki eserler dinî ve ahlakî bilgi vermek, tarih bilgisi ve şuuru kazandırmak, topluma moral kaynağı olmak açısından önemlidir ve bu yönde işlev görmüştür (Çetin, 2007: 128-135). Türk edebiyatında görünmeye başladığı dönemden itibaren ibadet etmenin önemini anlatmak, peygamber ve sahabe sevgisi aşlamak, imanı güçlendirmek, İslam'ı benimsetmek, mazlumu koruma ve kollamayı telkin etmek, gazaya teşvik etmek, derde sabır ve nimete şükürün önemini vurgulamak, dünya hayatının geçici olup asıl olanın ahiret olduğunu telkin etmek (Kumartaşlıoğlu, 2017: 110-149) gibi işlevleriyle dinî hikâyelerin halk arasında yüzyıllarca en çok okunup/anlatılıp dinlenen metinler olduğu söylenebilir. Halkın her anlamda beslendiği edebî metinler arasında Battalname gibi destanların, cenknâmelerin, Süleyman Çelebi'nin mevlidinin, Yazıcıoğlu'nun Muhammediye'sinin önemli bir yeri vardır. Bu metinler okunup dinlenerek kültürümüze ait inanış, uygulama ve ifadelerin nesilden nesile aktararak kalıcılığının sağlanmasında etkili olmuş ve toplumun çekim merkezi haline gelmiştir. Bahsettiğimiz bu metinler yazıya geçirilmiş veya yazıyla üretilmiş olmakla birlikte yukarıda özetlemeye çalıştığımız süreçlere bağlı olarak daha çok sohbet meclislerinde yüksek sesle icra edilen eserlerdir. Sözlü kültür ortamının icra özellikleri söz konusu eserlerin canlılığını korumasında ve zaman içinde varlıklarını devam ettirmesinde önemli olmuştur.

Süleyman Çelebi ve Vesîletü'n-Necât

Malum olduğu üzere Hz. Muhammed'in (s.a.v.) doğumunu anlatan şiirlere "mevlid" denilmektedir. Mevlidlerde Hz. Peygamber'in hayatı ve diğer peygamberlere olan üstünlüğü anlatılır. Hz. Ali ve Hz. Fatma için mevlitler de yazılmış; örneği az olsa da mürşitleri için mevlit yazanlar da olmuştur (Köksal, 2022: 10). Türk edebiyatında mevlit türünde iki yüz kadar eser vardır, ancak bunların en meşhuru Süleyman Çelebi'nin *Vesîletü'n-Necât* adlı eseri olmuştur (Arioğlu, Akkuş ve Kemikli, 2022: 7).

Süleyman Çelebi (öl. 1422), Türk edebiyatının öncü ve kurucu şairleri arasındadır. Mevlit türünde yazdığı eseriyle adeta özdeşleşmiştir. Kendisine kadar gelen estetik seviyeyi kaybetmeden dinî-tasavvufî düşünceyi eserinde başarıyla işlemiştir. Ondan önce mevlit yazma geleneği olsa da o, Hz. Peygamber'in doğumundan ölümüne kadar bütün hayatını, miracını ve vefatını konu eden ilk mevlidi yazmıştır. Mevlit, mevlit törenleri ve mevlithanlık ile toplumsal hayatımızda dinî kimliğin devamında önemini sürdürmektedir (Kemikli, 2022: 27-36).

Ülkemizde Peygamber'in doğumu, kandiller, hac, askerlik, sünnet, düğün, doğum, cenaze, temel atma, ev-araba alma, işe girme, bir dileğin gerçekleşmesi, tarihî hadiselerin yıldönümleri gibi çeşitli vesilelerle mevlit törenleri düzenlenmektedir. Bu törenlerde Kur'an-ı Kerim ve ilahilerle birlikte mutlaka mevlithanlar tarafından *Vesîletü'n-Necât*'in bölümlerinden

okunmaktadır. *Mevlit*'in günümüzde bir edebî metin ve kültür hayatımızın önemli bir geleneği olarak varlığını sürdürmesi Türk milletinin Hz. Peygamber'e duyduğu muhabbeti, Süleyman Çelebi'nin sade bir Türkçe ile samimi hislerle dile getirmiş olmasındandır.

Çelebi'nin Mevlid'i ve bu eser etrafında yapılan mevlid törenleri Türk ve Müslüman kimliğinin belirleyici unsuru olmuş, Türklerin yaşadığı coğrafyada yayılmıştır. Mevlid, toplumun "birlik hâlinin" de ifadesidir (Çetin, 2023: 249-253). Bir mevlit töreninde mevlithan makamla okurken dinleyiciler salavat getirir, dualara katılır, kimi zaman gözyaşı döker. Böylece metin bireysel bir okuma olmaktan çıkar; ortak bir hafızaya dönüşür. Toplumlar, ortak değerlerini ritüeller aracılığıyla canlı tutarlar (Assmann, 2015). Mevlit de Türk toplumunda peygamber sevgisini ve dinî duyarlılığı canlı tutan en önemli sözlü kültür ürünlerinden biridir. Mevlid, yazılı bir eser olarak kalmamış, çeşitli vesilelerle okunması için besteler yapılmış; böylelikle Peygamberimizin şefaatine nail olmak, sevgisi etrafında toplanarak birlik olmak, İslamî değerleri canlı tutmak amaçlanmıştır.

Yazıcıoğlu Mehmed ve Muhammediye

Yazıcıoğlu Mehmed Bicân'ın (ö.1451) 1449'da Gelibolu'da tamamladığı *Muhammediye*'si, Osmanlı toplumunda belki de en çok okunan dinî eserlerden biridir. Dokuz bin beyti aşan *Muhammediye*, yazıldığı günden itibaren halk üzerinde çok etkili olmuş; Türkçenin konuşulduğu her yerde okunmuş, Türk milletinin peygamberini ve İslâm akaidini öğrenmesinde yüzyıllar boyunca temel kaynak vazifesi görmüştür.

Hemen her evde bulunan eserlerden biri olarak nitelendirilen Muhammediye çoğu zaman camilerde, tekkelerde, köy odalarında veya evlerde okunup dinlenmiştir. Son zamanlara kadar Muhammediye okuma günleri düzenlendiği, bunun için büyük kalabalıkların bir araya geldiği; Muhammediye'yi ezberlemeye önem verildiği kaynaklarda ifade edilmiştir. Mevlidlerde okunduğu ve bestelendiği de olmuştur. Muhammediye'nin okunduğu sözlü kültür ortamlarında okuyucu gerekli gördüğü yerlerde açıklamalar yapar, dinleyiciler sorular sorar, anlatılan kıssalar üzerine sohbet edilirdi. Bu yönüyle Muhammediye, sözlü kültür ile yazılı kültürün birbirini beslediği metinlerden biridir. Yazılı metin, sözlü anlatım sayesinde sürekli yeni dinleyicilere ulaşmış ve yüzyıllar boyunca canlılığını korumuştur (Yıldız, 2018: 180-182; Uzun, 2020: 583-584).

Cenknemeler

Cenkname, "kahramanca mücadele, çarpışma" demek olan cenklerin anlatıldığı eserlerin genel adıdır. Türklerin Müslüman olmalarının ardından dinî-destanî eserlerin gördüğü rağbet üzerine şairler ve ozanlar konularını İslam ve İran geleneklerinden alan çeşitli kahramanlık hikâyeleri meydana getirmişlerdir. 13. yüzyılda başlayan bu cereyan, devamında daha da artmıştır (Köprülü, 1981: 252-253). Cenknemeler ideal insan tipini oluşturan ahlakî değerlerin anlatıldığı metinlerdendir. Türklerin İslamiyet'i kabulü, Anadolu'ya gelmeleri ve Anadolu'yu vatan edinme süreçlerinde yeni bir insan tipi teşekkül etti. Yeni vatan üzerinde yaşayan insanlar, fikrî ve fizikî yönden iş birliği yapmak zorundaydılar. İslamiyet'in kabulünden önce görülen "alp tipi" yerini İslam adına savaşmaya başlayan "gazi tipi"ne bıraktı (Çetin, 2007: 130). İşte cenknemeler Türk edebiyatında "alp tipi" etrafındaki destanların çeşitli unsurlarını da taşıyarak "gazi tipi" etrafında oluşmuşlardır. Türk edebiyatında 13. yüzyılda tercüme, adapte ve telif yoluyla yazılmaya başlanan cenknemelerde Hz. Ali, Türk insanının kahramanlık eğilimlerini öne çıkaran bir destan kahramanı olarak görünür. Cenknemelerin kaynağı İslam tarihi, dinî kıssalar, menkıbeler, efsanelerdir (Çetin, 2025: 10-13, 75). Diğer İslam büyüklerini de konu edinmekle birlikte cenknemeler daha çok Hz. Ali etrafında

şekillenmiştir. Hz. Ali, atı Düldül, kılıcı Zülfikar ve oğlu Muhammed Hanefi'nin kahramanlıkları anlatılmaktadır. *Kesikbaş* (Ocak, 1989) hikayelerini de cenkname türü içinde değerlendirmek mümkündür. Halka dinî, ahlakî, tarihî bilgi ve şuur verme amacı taşıyan cenknamelerde anlatılan hikâyeler ve yer verilen motifler Türk kültür tarihi açısından da önemlidir (Atalan, 2011: 46).

Cenknameler, meddahlar ve kıssahanlar tarafından kahvehane, köy odası ve çeşitli topluluk ortamlarında okunan, anlatılan toplumun beslendiği dinî kahramanlık hikâyelerindedir. Böylece İslamiyet'in kabulünden sonra şekillenen “gazi tipi”, cenknamelerin de aracılığıyla halkın “benzemeye”, “olmaya” gayret ettiği “ideal tip” olmuştur.

Battalname- Danişmendname- Saltukname

Battalname, 8. yüzyılda Müslüman-Bizans savaşlarında kahramanlıklarıyla ünlenen bir Arap emirinin menkıbelerinden oluşur. İslamiyet'ten sonraki Türk destan geleneği içinde değerlendirilmekte; 11-13. yüzyıllar arasında yazıya geçirildiği kabul edilmektedir. Tarihi bir şahsiyet olan Battal Gazi, Anadolu'daki Müslüman Türklerin gözüyle yansıtılmıştır. 8. yüzyıldaki Emevî-Bizans mücadeleleri ile 11. yüzyılda Anadolu'daki Türk fetihlerinin sürdüğü bir zaman dilimini ve Malatya civarında geçen savaşları işler. Masallardan, eski Türk inanışlarından motiflerin de görüldüğü *Battalname*'nin Türkler arasında sevilmesinin sebebi Battal Gazi'nin İslamiyet'in yayılması için gösterdiği kahramanlıklar ve bu kahramanlıkların Anadolu'da geçmesidir. Eserde cihat ve gaza anlayışı hakimdir. Anadolu dışındaki Türkler arasında da sevilip okunmuştur. *Danişmendname* ve *Saltukname*'nin şekillenmesinde kaynak konumundadır (Ocak, 1992: 206-208; Demir ve Erdem, 2006: 22).

Osmanlı coğrafyasındaki kütüphanelerle birlikte yüzden fazla yazmasının bulunması yazıldığı dönemden beri ne kadar rağbet gördüğünü göstermektedir. El yazması geleneğinin okuma biçimleri düşünüldüğünde *Battalname* okunduğu, anlatıldığı sözlü kültür ortamlarında pek çok kişiye ulaşmıştır. *Battalname*, sözlü kültürün yazılı kültürü, yazılı kültürün sözlü kültürü sürekli olarak beslemesinin güzel bir örneğidir. Sözlü gelenekte şekillenen anlatılar yazıya geçirilmiş; yazılı metin sözlü ortamlarda okunmuş, ezberlenip anlatılmıştır. Böylece sürekli değişip dönüşmüş, canlılığını korumuştur. “Battal Gazi” tipi günümüz kültür ortamlarında da varlığını devam ettirmektedir.

Danişmendname; Danişmend Ahmet Gazi'nin kahramanlıkların esas alındığı hikâyelerin olduğu eserdir. Türk destan geleneğinde *Battalname*'nin devamı olarak görülmektedir. Olaylar, Battal Gazi ve arkadaşlarının vefat etmesiyle başlar. İlk olarak 13. yüzyılda yazıldığı, 14. yüzyılda tekrar kaleme alındığı kabul edilmektedir. Eserde olağanüstülükler *Battalname* ve *Saltukname*'ye göre çok azdır. Kahramanların tarihi şahsiyetler olması, mekânların Anadolu'daki yerler olması ve olayların tarihi gerçeklere uygunluğu sebebiyle tarih kitabı gibi işlev görmüştür (Demir, 1999: 7-20). Eserin çok sayıda nüshasının bulunması halk arasında gördüğü rağbetin bir neticesidir. *Danişmendname*'nin halk arasında çok okunması, dinlenilmesi tarih şuurunun oluşması ve devamında etkili olmuştur.

Saltukname'de ise Sarı Saltuk adında Balkanlarda görevlendirilen bir gazi-dervişin menkıbeleri anlatılmaktadır. 15. yüzyılda Şehzade Cem Sultan halk arasında Sarı Saltuk'un menkıbelerinin çok anlatıldığını görmüş ve Ebu'l-Hayr Rumi'den bu hikâyeleri toplamasını istemiştir. Ebu'l-Hayr Rumi, yedi yılda topladığı menkıbeleri yazarak eseri meydana getirmiştir. Eserde, Sarı Saltuk'un hayatı, savaşları, kerametleri ile 13. yüzyıldaki bazı olaylar geçer. Rumeli'nin Türkleşmesi ve Müslümanlaşmasında Sarı Saltuk'un rolü ele alınır. Eserde geçen mekânlar Anadolu ve Rumeli ile sınırlı olmayıp o dönem Türk ve İslam dünyasını kapsamaktadır. Olağanüstü unsurların, masal ve efsane motiflerinin daha fazla olduğu bir

eserdir. Aynı zamanda Saltukname, Nasreddin Hoca'dan ilk bahseden eserdir (Akalin, 1994: 360-362; Demir ve Erdem, 2013; Demir ve Erdem, 2006: 17-20).

Orta Çağ'da yazı "bilginin elden geçirilip yeniden sözlü ortama devredilmesine yarıyordu" (Ong, 1999: 142). Birbirinin devamı niteliğindeki bu üç destan da sözlü ortamda oluşan bilginin yazılı ortama geçerek kaydedilmesine; yazılısından tekrar sözlü ortamın metnine dönüştürülmesine örnek teşkil eder. Söz konusu destanlar; dinî ve millî ideallerin, toplumsal hafızanın yaşamasında önemli rol oynamıştır. Meddahların 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra bile söz konusu destanları kahvehanelerde, evlerde vb. ortamlarda okumaya, anlatmaya devam etmeleri (Küçükbasmacı, 2009) bu metinlerde ortaya koyulan "ideal" tiplerin ve bu tiplerin değer dünyalarının varlığının yüzyıllarca devam ettiğini gösterir.

Yazının tam olarak egemen olmadığı kültürlerde, el yazması devrinde okuma eylemi "Belli bir mekânda, beden dilinin kullanıldığı, insanın kendi kendisiyle ve başkasıyla kurduğu bir ilişki", "okur da bir dinleyici topluluğuna yüksek sesle kitap okuyan kişi gibi düşünülür" ve bu da eserin göze olduğu kadar kulağa da hitap edecek şekilde hazırlanmasını gerektirir (Chartier, 1998: 70). Yukarıda kısaca haklarında bilgi verilen edebî metinler sözlü icra ortamlarında okunurken, anlatılırken anlatıcının sesi ve jestleri, dinleyicinin katılımı ve sosyal bağlamla birlikte icra edilir. Bu icra biçimi Türk edebiyatının birçok yazılı eserinin yüzyıllar boyunca halk arasında okunup dinlenilmesinde önemli bir etkidir. Bu metinler aracılığıyla dinî heyecan, kahramanlık coşkusu sözlü icra ortamında tam anlamıyla görünür hâle gelir. Sözlü icra sayesinde yazılı metin, dinleyicinin bütünleştiği bir hâle dönüşür.

Mevlit, Muhammediye, cenknâme ve destanlar, Türk kültürünün hem yazılı hem de sözlü gelenek içerisinde şekillenmiş eserlerindedir. Bu metinlerin kalıcılığı yalnızca yazıya geçirilmiş olmalarından değil, sürekli okunmaları, anlatılmaları ve konuşulmalarından kaynaklanmaktadır. Sözlü kültür, bu eserleri her yeni kuşakta yeniden üretmiş; anlatıcı ile dinleyici arasındaki etkileşim metinlere sürekli yeni anlamlar kazandırmıştır. Meclislerde okundukça ve anlatıldıkça toplumsal hafıza canlı tutulmuş, kültürel hafıza sözlü icra yoluyla korunarak nesiller arasında varlığını devam ettirmiştir.

Bugün dijital ortamlar sözlü kültürün yeni mekânları hâline gelmektedir. Çevrim içi mevlit yayınları, dijital hikâye anlatıcılığı, podcastler ve kültürel söyleşiler, geçmişin sözlü icra geleneğini yeni teknolojiler aracılığıyla yeni biçimlerde sürdürmektedir. Böylece edebî metinleri konuşmak, yalnızca geçmişe ait bir kültürel faaliyet değil; günümüzde de devam eden canlı bir iletişim biçimi olarak varlığını korumaktadır.

Kaynaklar

Akalin, Şükrü Haluk (1994). "Ebülhayr-i Rûmî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 360-362.

Arioğlu, İbrahim Ethem, Akkuş, Mehmet ve Kemikli, Bilal (Ed.) (2022). *Süleyman Çelebi ve Mevlid Geleneğimiz*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, s.102-115.

Assmann, Jan (2001). *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. Çev.: Ayşe Tekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Atalan, Mehmet (2011). "Anadolu'da Cenknâmelerin Toplumsal Yansımaları", *Kelam Araştırmaları*, 9(1), s. 45-56.

Barutcu-Özönder, F. Sema (2002). "Eski Türklerde Dil ve Edebiyat", *Türkler*, C. 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 481-501 (864-906).

Chartier, Roger (1998). *Yeniden Geçmiş*. Çev. Lale Arslan, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları,

Çetin, İsmet (2025). *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknemeleri (Türkiye Sahası)*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara (<https://akmb.gov.tr/e-yayinlar/turk-edebiyatinda-hz-ali-cenknemeleri-turkiye-sahasi/>).

Çetin, İsmet (2023). “Türk Kültüründe Mevlid Geleneği”, *Vefatının 600. Yılında Süleyman Çelebi ve Mevlid Kültürü*, Ed. Bilal Kemikli, Ankara: TÜBA, s. 238-255.

Çetin, İsmet (2007). “Özel Meclislerde Okunan Halk Kitapları”, *Kültürümüz ve Kitap Sempozyum Tebliğleri* (4-6 Mayıs 2007), Hazl. Şaban Tutçu ve Osman Kavaklıoğlu, Sivas, s. 128-136.

Demir, Necati (1999). *Danışmendname*. Niksar Belediyesi, Niksar.

Demir, Necati ve Erdem, Mehmet Dursun (2006). *Battal Gazi Destanı*. Ankara: Hece Yayınları.

Demir, Necati ve Erdem, Mehmet Dursun (2013). *Ebu'l-Hayr Rûmî-Saltınâme*. Ankara: UKİD.

Ellul, Jacques (1998). *Sözün Düşüşü*. Çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Ercilasun, Ahmet Bican (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Erünsal, İsmail (2019). “Osmanlılarda Kadınlar Ne Okuyordu (XVI-XVII. Asırlar)”, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 69-94.

Faroqhi, Suraiya (2005). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

İpekten, Haluk (1996). *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*. Ankara.

Kemikli, Bilal (2022). “Süleyman Çelebi ve Mevlid”, *Süleyman Çelebi ve Mevlid Geleneğimiz*, Ed. İbrahim Ethem Arıoğlu, Mehmet Akkuş ve Bilal Kemikli, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, s. 27-36.

Köksal, Mehmet Fatih (2022). “Sıra Dışı Mevlidler”, *Süleyman Çelebi ve Mevlid Geleneğimiz*. Ed. İbrahim Ethem Arıoğlu, Mehmet Akkuş ve Bilal Kemikli, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.102-115.

Köprülü, Mehmet Fuad (1981). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Ötüken Neşriyat.

Kumartaşlıoğlu, Satı (2017). *Manzum Dinî Hikâyeler*. Konya: Palet Yayınları.

Küçükbasmacı, Gülten (2009). *Sözlü Kültür Ortamından Elektronik Kültür Ortamına Geçiş Sürecinde Kastamonu Halk Anlatıları*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Ocak, Ahmet Yaşar (1989). *Türk Folklorunda Kesik Baş*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Ocak, Ahmet Yaşar (1992). “Battalname”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 206-208.

Ong, Walter J. (1999). *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözün Teknolojileşmesi*. Çev. Sema Postacıoğlu Banon, İstanbul: Metis Yayınları.

Uzun, Mustafa İsmet (2020). “Muhammediyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 583-584.

Yıldırım, Dursun (2001). “Türk Edebiyatının Yüzyılları [Türk Edebiyatına Yeni Bir Yaklaşım Denemesi]”, *KÖK Araştırmalar*, III/1, s. 75-122.

Yıldız, Alim (2018). “Hz. Peygamber ile İlgili Edebi Türler”, *Türk İslam Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, s. 180-187.

Bu Dil Edebiyata Yeter mi?

Boş bir sayfanın karşısında doğru kelimelerle örülü bir metni inşa etmeye çabalayan yazar, aynı zamanda doğru ve kusursuz üslubu bulmaya çalışır ve nihayetinde estetik arayışın sancılarını çeker. Hemen hemen her dilde kendini gösteren bu inşa sürecinde iş Türkçe ile yazmaya geldiğinde yazar sadece bireysel bir estetik kaygı ya da biçimsel bir mükemmeliyetçilikten ziyade farkında olsun ya da olmasın kendini kadim, ağır ve devasa bir tarihsel tartışmanın tam ortasında bulur. Buradaki asıl mesele bir kelime seçiminin ötesine geçerek bir medeniyet tasavvuru ve hatta kimlik krizi tartışmalarının içerisinde yıllar boyunca süregelen: “Bu dil edebî metin üretmeye elverişli midir?” sorusudur. Aslında bakılacak olursa bu sorunun kendisi moderndir. Zira dil ve edebiyat arasında bugün kurduğumuz o gergin ilişki geçmişin dünyasında kavramsal olarak hiçbir karşılığı olmayan bir duruma tekabül eder. Örneğin birçok etnik kimliği bir arada bulunduran Osmanlı'nın ait olduğu İslam medeniyeti dairesi içerisinde Divan şiirinin evrensellik iddiası taşıyan Arapça ve Farsçanın unsurlarıyla bezeli edebî dili ile halk edebiyatının kendi yatağında akan; toprağın, mekânın, ırmağın ritmini taşıyan duruluğu asırlarca yan yana var olurken bu iki dünyanın bir arada yaşaması dilin imkânları veya imkânsızlıkları üzerine bir sorgulamayı gerektirmediği gibi o günün şartları içerisinde bu durum Türkçenin doğal bir süreci olarak görülüyordu.

Ne var ki bu asude dengeyi bozan, milliyetçilik çağının dile yüklediği yeni, ağır ve politik anlam oldu. Bir milletin ruhunun yalnızca onun dilinde yaşadığı fikri 19. yüzyılda Osmanlı aydınlarına ulaştığında, edebiyat salt estetik bir çaba olmaktan çıkıp siyasi bir varoluş davasının, ontolojik bir savaşın merkezine oturdu. İtalyancayı Dante'nin metinlerinin inşa etmesi, Almancayı Luther'in İncil çevirisinin var etmesi gibi; Yunus Emre, Fuzuli ve Baki'nin nefes vermediği bir Türkçenin de bugüne asla ulaşamayacağı, dilin kendi kurucularına ne kadar muhtaç olduğu gerçeğiyle yüzleşildi. Edebiyat artık dilin üzerindeki hoş bir süs değil, onu ayakta tutan yegâne taşıyıcısı hâline geldi.

Bu yüzleşmenin ardından dil, kelimenin tam anlamıyla üzerinde en sert kültürel tartışmaların yapıldığı bir savaş alanına dönüştü. Tanzimat'la birlikte nesrin gazeteyle sokağa inme, toplumu eğitime ve kamusal bir ses olma çabası dildeki ilk pratik kırılmayı yarattı. Ardından gelen Servet-i Fünun kuşağı, Fransızcanın sentaksını ve dekadandan duyarlılığını dar ve şatafatlı bir kıyafet gibi Türkçeye giydirmeyi denedi. Millî Edebiyat hareketiyle başlayan sokağın diline dönüş arayışı ise nihayetinde Cumhuriyet'in dilde başlattığı radikal arınma, tasfiye ve yeniden inşa politikalarıyla zirveye ulaştı. Tüm bu sert kopuşlar, devrimler ve müdahaleler, Türkçeyi kimlik, kültür ve medeniyet tartışmalarının temelinde yerleştirdi. Yazar artık masasının başında sadece güzel ya da etkili yazmakla yükümlü olmayan kelimelerini seçerken hangi medeniyete, hangi politik düşünceye ya da hangi geçmişe ait olduğunu, geleceği nasıl tasavvur ettiğini beyan etmek zorundaydı.

Bu süreç içerisinde Türkçeyi, Batı'nın felsefi kalıpları, kavramsal şemaları ve grameriyle karşılaştırıp ölçmeye çalışmak dille ilgili derin bir yetersizlik hissi doğurdu. Modernleşmenin ve bunun yanı sıra Batı taklitçiliğinin tüm hızıyla her alanı ele geçirdiği bir önceki yüzyılda dilin kendi doğasına bütünüyle yabancı olan bu ölçütlerle tartılması söz konusu yanılısamayla daha da beslemiştir. Oysa gözden kaçırılan temel husus Türkçenin, Batı dillerinden

farklı olarak kavramları katı bir sisteme hapsedmemesidir. Türk düşüncesi dilin imkânları ölçüsünde gerçeği soyut bağlamlara değil edebî metinler üzerinden hayatın, tabiatın ve hikâyenin içinde eritmeyi, fikri cephesini bir kervansaray gibi yolun üzerine, gündelik hayatın tam ortasına kurmayı tercih etmiştir. Kısacası Türkler felsefeyi, sosyolojiyi, psikolojiyi ve derin varoluşsal krizleri büyük ölçüde edebiyat aracılığıyla inşa edip aktarmıştır. Dolayısıyla efkâr soğuk, formüle edilmiş traktatlarda değil toplumsal meselelerin ve geçmişin izini süren geleceğe bir pencere açan şiir ve romanlarda, halkın belleğine kazınan türkülerde nefes almıştır. Bu durum dilin bir kısıtı, bilgi üretmemesinden kaynaklanan bir zaafından ziyade edebiyat üzerinden düşünceyle varoluşla ve hakikatle kurduğu çok yönlü ilişkiyi ortaya koyar ki bu ilişkide dil sadece bir aktarım, iletişim vasıtası olmanın ötesine geçerek dilin sanat ve edebî vasfının gücüne işaret eder.

Peki, onca tarihsel sarsıntıya, radikal müdahaleye, kelimelerin yurtsuzlaşmasına ve bitmek bilmeyen kimlik krizine rağmen Türkçe, edebiyata ve derinlikli düşünceye taşıyıcılık yapacak o esnek direnci nereden bulur? Yüzlerce yıllık kelimeleri sökülüp atıldığında bile nasıl ayakta kalır? Öncelikle şunu teslim etmek gerekir ki Türkçe, kökleri asırların derinliğine inen canlı bir varlıktır. Her ne kadar dışarıdan dayatılan kurallarla, masa başında hazırlanan sözcüklerle ona şekil verilmeye çalışılsa da cevap dilin bizzat kendi zihinsel, yapısal kodlarında ve iç yapısında saklıdır.

Türkçenin bu yapısı, yazarına her şeyden önce doğal bir ritim armağan eder. Örneğin ünlü uyumu kelimeleri birbiri ardına dizerken yazarın özel bir çaba harcamasına gerek kalmadan, kendiliğinden akan bir musiki var eder. Seslerin ağız boşluğundaki dizilimi, ince ve kalın ünlülerin birbirini izlemesi metne doğal bir kalp atışı verir. Öyle ki, gündelik deyişlerde, sokaktaki sıradan bir sohbet, pazaryerindeki bir nidadan anonim atasözlerine kadar her yerde ölçü, uyak ve ses tekrarlarıyla örülü doğal bir şiir estetiği yatar. Bu durum, Türkçenin şiirselliğinin metnin üzerine yazar tarafından sonradan iliştilenmiş, dışarıdan getirilmiş estetik bir yıldız olmadığını kanıtlar. Aksine, bu şiirsellik, Türkçenin eklemeli yapısının sunduğu olağanüstü türetme kıvraklığından doğan içsel bir ahenktir. Kelimeler asırlar içinde göç yollarında, saraylarda, sokaklarda ve nihayetinde edebiyatın elinde işlenmiş zamanın nehrinde yıkanan çakıl taşları gibi pürüzsüzleşmiş sadece anlam taşıyan soyut bilgi kapları olmaktan çıkıp kendi tınıları, ağırlıkları ve kokuları olan birer cisme dönüşmüştür.

Sondan eklemeli yapısı sayesinde Türkçe köklerle düşünüp eklerle kendi estetiğini inşa ederken kıyaslandığı dillere nazaran farklı bir zihinsel kategori de üretir. Tek bir “göz” kelimesinden bakmayı (gözlemek), korumayı (gözetmek), bu eylemin aracını (gözlük), yapan kişiyi (gözlemci) ve ulaşılan sonucu (gözlem) türetebilirsiniz. Bu sistem varlıkların birbirinden kopuk ve bağımsız olmadığını, her eylemin ve nesnenin bir köke, temel bir varoluş ilkesine bağlı olduğunu gösteren bir düşünce biçimidir. Bir ağacın gövdesinden dallara, oradan yapraklara ve meyvelere uzanan bu mantık, dilin dünyayı nasıl algıladığının doğrudan bir haritasını sunar.

Bu yapısal zekânın, felsefe ve edebî anlatı için belki de en verimli, en çetin yanı ise sözdiziminin temelinde, yani cümlenin fiille bitme eğiliminde yatar. İngilizce veya Fransızca gibi failin ve eylemin hemen başta söylendiği, hükmün peşin peşin verildiği Batı dillerinin aksine Türkçede okur veya dinleyici, cümlenin sonuna ulaşana dek büyük bir belirsizliğin içinde yürür ve anlam askıda kalır. Yüklem gelmeden önce bütün çevresel faktörler, mekân tasvirleri, ihtimaller, koşullar, ruh hâlleri ve zaman kipleri ince ince birikerek zihinde büyük bir sahne kurulur. Nihayet, her şey hazır olduğunda fiil büyük bir ağırlıkla cümlenin sonuna düşer

Türk milletinin binlerce yıl boyunca deneyimlediği hakikatleri, acıları, ihanetleri, zaferleri ve sevinçleri içinde sınıksız barındıran bu kelimeler, dilde köktenci bir tasfiyeciliğin ve müdahalelerin neden basit bir sözlük sadeleştirilmesi değil de, düpedüz bir toplumsal hafıza yitimi, bir tür kültürel tahribat olduğunu acı bir şekilde gösterir. Maziyi silmek, dildeki karşılıkları silmekle başlar; kelime ölürse, o kelimenin anımsattığı duygu ve tarih de usulca yok olur.

Dilin tarih boyunca geçirdiği bu radikal ve sürekli değişimler, kültürel dönüşümler ve içinde zorunlu olarak barındırdığı bu heterojen yapı kimilerince tehlikeli bir zayıflık, bir tür "safsızlık" ya da "kirlenme" olarak okunmaktadır. Oysa Türkçenin edebî bir dil olarak taşıdığı o müthiş estetik dinamizm, yaratıcılık ve üretkenlik tam da bu katmanlı, yaralı ve melez doğasından gelir. Dil, yukarıdan inen fermanlarla ya da yapay listelerle yönlendirilemeyecek kadar canlı bir ormandır. O, ancak sokağın tekinsiz, filtresiz canlılığında, halkın yaratıcı belleğinde ve edebiyatın dönüştürücü, efsunlu gücünde her gün yeniden doğar.

Şimdi, yazının en başındaki, kelimesini arayan yazarın çalışma masasına, kalemi ve kağıdıyla baş başa olduğu o ana geri dönelim. O masanın başında oturan yazarın önünde duran şey, sadece kuralları gramer kitaplarında belirlenmiş cansız bir iletişim aracı değildir. O masanın üzerinde duran şey, tüm çelişkileri, asırlık serüveni, acıları, zaferleri ve eşsiz çok sesliliğiyle koskoca bir milletin hafızasıdır. Yazarın o kelimeleri teker teker eline alması, onlara yeni bir ruh üflemesi, geçmişin tüm sözcüklerini önüne dökerek o muazzam tarihsel yükün altında ezilmeden "Kendime, kendi çağıma ve bu topraklara göre bir Türkçe yapacağım" diyebilmesi aslında kendinden önce bu topraklarda duygularını ve hayallerini Türkçeyi ince ince işleyerek ifade etmiş bir ecdattan aldığı mirasın, bu şahsi ve tarihî sorumluluğun en saf, en ağır, en cesur ifadesidir.

Satırların sonuna gelirken dilin kültürel hafızayı barındıran nesiller arasındaki bağı sağlayan ve nihayetinde geleceği inşa eden yönünün unutulmaması gerektiğini özellikle vurgulamak gerekir. Orhun Abideleri'nde taşa vurulan ilk mühürden, kopuz çalan âşıkların anlattığı hikâyelere, bozkırın destanlarından modern çağın şiir ve romanlarına dek uzanan bu uzun yürüyüşünde Türkçe, tarih boyunca maruz kaldığı tüm sert müdahalelere ve tasfiye girişimlerine rağmen köklerinden kopmamıştır. Yahya Kemal "Türkçe ağızda annemin ak sütü gibidir" dediğinde işte bu gerçeği bütün tarihsel derinliğiyle birlikte kişisel bir imge üzerinden ifade ederek Türkçenin estetik güzelliğinin, yazarın anne, toprak ve bizzat kendi varlığı ile olan o çözülemez bağıyla bütünüyle özdeşleştiğini beyan eder. O masanın başında kelimelerin köklerine ve geçmişine derin bir saygı duyan, ama onları yeni dünyaların anlamlarını taşımaya zorlamaktan da korkmayan, dili bir müze eşyası gibi korumak yerine onu terleten yazarlar olduğu sürece Türkçe, sadece insanların birbirine meram anlattığı bir anlaşma aracı değil, bu topraklarda duymanın, hatırlamanın, var olmanın ve düşünceyi nesilden nesle yeniden kurmanın en sarsılmaz yurdu olmaya devam edecektir.

Düşüncenin Dile Yansıması

Dil ve düşünce arasında bir ilişki var mıdır? Düşünmek ve konuşmak birbiriyle bağlantılı mıdır? Bu sorulara açık şekilde evet diyebiliriz. Konuşurken düşünmeden bu işlemi gerçekleştirmek hoş olmayan sonuçlar doğurabilir. İnsan, iletişim kurabilen, düşüncelerini dile getirebilen bir varlıktır. Bu durum insanın tabii ihtiyaçlarındandır. Burada dikkat edilmesi gereken şey, insanın dile getirdiği cümleleri düşünce süzgecinden geçirmesidir.

İnsan düşündüğünü konuşur ve konuştuğunu düşünür söylemi üzerinden değerlendirirsek eğer düşüncenizi iyi tutmak ve dile döktüklerimize dikkat etmek dil ve düşünce ilişkisinin sağlıklı işlemesi bakımından önemlidir. Yani burada marifet sadece konuşmak değil, konuştuğumuzda, vicdan veya kalp süzgecini de işin içine katarak düşündürmektir. Dil, düşünce ve kalp bir silsile şeklinde işler. Düşündüklerimizi, kalp yani vicdan bağlamında değerlendiririz sonrasında dile dökerken vicdan süzgecinden geçmiş düşüncemizi dışa vururuz ve böylece söylediğimiz cümleler değerli hale gelir.

Bu durumla ilgili İmam Gazzâlî, *Dil Belası* adlı kitabında¹ Hasan Basri'den rivayet edilen bir hadiste; "Mü'minin lisânı kalbinin ötesindedir. Bir şey söyleyeceği zaman, önce onu düşünür ve sonra konuşur. Münafık bunun aksine kalbi dilinin ötesindedir. Bir şey söyleyeceği zaman düşünmeden onu söyler." buyrulduğunu aktarmıştır. Yine aynı kitabın bir bölümünde² "Bundan sonra bilmiş ol ki; dil, Allah Teâlâ'nın en büyük nimetlerinden ve onun ince sanatlarının en mühimlerindenidir. Dilin kendisi küçük olmakla beraber gerek tâat ve gerek isyânı büyüktür. Cismi küçük fakat cirmi büyüktür." diyerek dilin önemini vurgulamıştır.

Bu düşüncelerden hareketle konumuz olan dil ve düşünce ilişkisinin ne kadar önemli olduğunu, dile getirdiğimiz düşüncelerimizde sadece mantığın geçerli olmadığını bilmemiz gerekir. Vicdanımız ve düşüncemiz ne olursa olsun en son dilden çıkan sözcüklerin bizi yansıttığını bilerek konuşmamız lazım. Ayrıca konuşmak kadar susmanın da önemli ve etkili olduğunu, bazen hal dilimizle de çok şey aktarabileceğimizi hatta bunun çoğu zaman farkında bile olmadığımız şekilde gerçekleştiğini belirtelim. Bu süreci başarılı şekilde sağlamanın muhakkak zorlukları vardır fakat başarılı olduğunda çıkacak sonuçlar tatmin edici olacaktır.

---

¹ İmam Gazali, *Dil Belaları ve Lisan Afetleri (Kitâbu'l - Âfeti'l -Lisan)*, İstanbul, 2007, Bedir Yayınları, sf. 15-16,

² İmam Gazali, a.g.e., sf. 6.

Dil ve Toplum Hayatı

Dil, insan hayatında merkezi bir konumdadır. Düşüncenin ses kalıplarına bürünmesi ve bunun üzerinden insanoğlunun bir anlam dünyası inşa etmesi. Ses tonlarının tınılara bürünmesi, söz, şiir ve müzik haline gelmesi. Düşüncenin duyulara aksetmesi ve oradan gönle yol bulması, duygulanımın (hissiyat) ortaya çıkması. “(Duymanız için) kulaklar, (görmeniz için) gözler ve (duygulanım için) gönüller var ettik!” ayetinin sırrının kendini göstermesi hali.

Bize dili ilk önce ve en güzel haliyle öğreten varlık, merhamet ve meveddetle kuşanmış analarımız oluyor. Onun için ‘ana dili’ diyoruz. Kadınların, erkeklere nispetle daha fazla konuşkan olması ve kelime dağarcıklarının fazlalığı Allah’ın hikmet sıfatının tecellisi olsa gerek. Her bir kelimenin bir varlığa karşılık gelmesi (vaz’), işaret ettiği o varlığın maddi-manevi yönleri üzerinden kelimelere yüklediğimiz ses tınılarını analarımızdan öğreniyoruz. Aynı zamanda bizi soyut düşünce dünyasına açan, oraya kulaç atmamızı sağlayan kelimeler (isimler), aklımızı çalışır kılan, düşünen canlı yapan örgülerdir. Dildeki teleffuz biçimi bizde bazı muhtelif hareket (jest-mimik) biçimlerine de yol açıyor. Konuşurken ses tonlarımızın değişim biçimleri ve ona eşlik eden el kol yüz hareketi, düşüncelerimizin konuşmaya akseden yönleri oluyor.

Akletme, varlık alanında ‘var’ kabul ettiğimiz şeylere dair kelimeleri (isimleri) akl’a rabtetme, ‘bağlama’ fiilinin adıdır. Her bir kelimenin alanını belirliyoruz, ona bir sınır (had-hudûd, terim/terminos) çiziyoruz. Böylece her bir kelime bir ‘şey’i ifade etmiş oluyor ilk konulduğunda. Daha sonra o da tıpkı bir canlı gibi büyüyor, genişliyor, hayat buluyor, meyveye duruyor, yaşlanıyor ve hayat sahnesinden çekiliyor (asıl, yan, mecaz anlamlar, anlam genişlemesi, anlam daralması vb). Üzerinde hangi manaya işaret ettiği hususunda ittifak ettiğimiz kelimeler, bize düşünce ve günlük hayatta bir disiplin, program, düzen sağlıyor. Bu açıdan kelimeler üzerinde hemfikir olmak, anlaşmamızın temel zeminini teşkil ediyor (ıStıLaH/sulh). Kelimeler üzerindeki kargaşa, kavgayı da beraberinde getiriyor. Bu açıdan kelimeler-kavramlar üzerinde sulh ve esenliğin sağlanması öncelikli bir konudur. ‘İstilah’ demek, kelimelerde sulh üzere bulunmayı içeriyor. Söz konusu sulhu bozan kelime tahrifçileri her zaman ve zeminde olmuştur. Yerleşmiş kelimeleri tahtından edip onlar yerine başka kelimelere kendi bozuk düşünce ve dünya görüşlerini yüklemek isteyenlerden söz ediyorum.

Kelimeler ve konuşma biçimi ile ilgili ne çok deyim, deyiş var güzel Türkçemizde. ‘Tatlı dil/söz, yılanı deliğinden çıkarır’, ‘tatlı yiyelim, tatlı konuşalım’, ‘üslûb-ı beyân, aynı ile insan’. Bu açıdan normal şartlarda sözlerin güzelliği, aynı zamanda iç dünyanın da güzelliği sayılmıştır. Dili kendilerinden öğrendiğimiz analarımızın, evlatlarına yapacakları en büyük güzelliklerden biri, güzel konuşmayı onlara öğretmeleridir diyebiliriz. Zira güzel konuşmak, nice olmazları oldurur. Allah Teala, Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun’a, ‘Firavn’a gittiğinizde güzel/yumuşak sözlerle konuşun (kavl-i leyyin)’ buyurmuş. Yunus Emre’nin şu şiiri bunu özetler mahiyettedir:

Keleci³ bilen kişinin, yüzünü ağ ede bir söz.
Sözü pişirip diyenin, işini sağ ede bir söz.

³ Keleci: Sözü düzgün ve güzel söylemek.

Söz ola kese savaşı, söz ola bitire başı,
Söz ola ağulu aş, bal ile yağ ede bir söz.

Kişi bile söz demini, demeye sözün kemini,
Bu cihân cehennemini, sekiz uçmağ ede bir söz.

Kur'an'da, aile fertlerinin kendi aralarında konuşmalardaki hitaplara dair hoş örnekler vardır. “Ey babacığım”, “Ey oğulcuğum”, “göz nuru” gibi ibareler bize, kimlerle ne şekilde konuşacağımızın da ipuçlarını verir. Öyle ya, ev içi giysisi ile ev dışı giysi nasıl farklı ise günlük hayattaki hitap şekli de buna göre şekillenir. Sevgi ve sevinç halleri ile öfke nöbetlerinde bile ne şekilde konuşacağız? Edepli olabilecek miyiz? Öfkemizi denetleyebilecek miyiz? Yeri geldiğinde ‘susma orucu’ tutabilecek miyiz? Her şeyden evvel, sufi düşüncede sözü az/miktarında söyleme (killet-i kelâm) bahsini günümüz açısından anlayabilecek miyiz? Bunlar mühim konular. Günümüz şartlarında kafa karıştıran, şuurunu bulandıran o kadar çok görüntü var ki! Sanal dünya bu açıdan insana sürekli lüzumsuz meseleler boca eden bir görünüm de arzedeabiliyor (vesvâs-ı hannâs). Günümüzde aile içi anlaşmazlıkların, kavga ve hatta (Allah muhafaza) ayrılımların sebeplerinden biri, ‘dil terbiyesi’ eksikliğinden değil mi? “Her duyduğunu söylemesi, kişiye günah/vebal olarak yeter!” şeklindeki Nebevî uyarıyı günlük hayatımızda (özellikle sosyal medya denilen mecralarda) nasıl anlamalıyız?

...

Grammar/gramer kelimesi, ‘baston’ manasına da gelmektedir. Güzel söz söyleme ile bir toplumu idare etme arasında bir ilgiden söz edilir. Bu açıdan Hz. Musa'nın bastonu (âsâ), hem bir fiziki realite hem de sembolik anlam taşır. Toplumu idare edebilecek kişide aranan en temel özelliklerden biri, güzel konuşabilme yeteneğidir (fesâhat). Hz. Musa dilindeki kekemelik (ukde) yüzünden, güzel konuşabilen kardeşi Hz. Harun'u yanına yardımcı olarak talep etmiş Cenâb-ı Hakk'tan. Hem kendi toplumlarına hem Firavn'a güzel sözle konuşma imkanına ermişler böylece. Onun için gramer'in, bir dili ve toplumu düzene koyma manasında düzenleyici rolünden söz edilir. Hz. Peygamber'in, Arapların en güzel konuşanı olduğu, konuşurken dilinden dökülen sözlerin inci misali gönüllerde parıldadığı siyer kitaplarında kayıtlıdır. Kur'an'ın, Arapçanın gramerini düzene koyan bir kitap olduğunu da hatırlayabiliriz.

Güzel söz, gönle yol bulur. ‘Söz uçar’, yazı ise kalır. Eski bilgelerin bize mühim sözleri kaldı (fragman). İnsanoğlu, güzele-güzelliğe meftundur. Güzel olan her şey, diğerlerini kendine cezbeder. O cezbeye tutulanlara meczûb diyoruz. Dilde fesahat da böyledir. Güzel konuşanlar bir cazibe oluştururlar çevrelerinde. İnsan hayatında gönle hitap eden, kişi ile hemhâl-hemdert-hemrâh olan birkaç kişinin bulunması sanırım bu dünyadaki en büyük zenginliklerdendir. Buna mukabil ‘kem söz, sahibine ait’ olsa da gönülde yara ve iz bırakır. Öyle ya, ‘kelim’ kökünden gelen ‘kelime’nin anlamlarından biri de ‘yaralamak, iz bırakmak’ manasında imiş.

Muhtelif dillerde ‘argo’ sözlükleri de vardır. Okurken mahcubiyet duyacağınız, yakası açılmamış nice kem söz ve kelime. El izi mi, dil izi mi daha kalıcı ve yaralayıcıdır? Yıllar geçse de unutulamayan nice kötü söz vardır insanların gönüllerini tırmalayan, onları öfke nöbetlerine sevkeden. Bu açıdan ‘dile sahip olmak’ ne kadar mühim. Dil yangınına (gıybet) sebebiyet vermek, ona bulaşan nice kişiyi de mahveder. Söz ağzından çıkmadan sana esirdir, senden çıktından sonra sen ona esirsin derler. Mühim olan, ‘iki kulak bir ağız içindir’ sözüne itibar etmekten geçiyor.

Hemen her ülkede dil-edebiyat dersleri, dergileri, fakülteleri bulunmaktadır. Söz dizimi üzerine ne çok mürekkep harcandı. Derleme, etimoloji, terminoloji gibi alanlarda nice sözlükler kaleme alındı. Yerine göre etkili konuşmayı nasıl yapabiliriz üzerine çeşitli metotlar geliştirildi. Şiirler söylendi, ezgiler ve türküler bestelendi. Yeni icatlar için yeni kelimeler türetildi. Süreç devam ediyor. Mühim olan gönül dünyamızı güzelleştirecek etkili, munis, selis, halis kelimelerle meramımızı ifade edebilmek. Acaba bu türden kelimelerle düşünce ve dilini güzelleştirebilmenin kaynağı/menbaı nedir? Eskiler bunu bilgelikte bulmuşlar. Eski bilgeler (hakîmler), hikmet üzere olmayı, merhamet ve adaleti esas almayı, mahabbet ve meveddeti gönüllerimizde sürekli diri tutmayı öğütlemişler. Bu düşüncede olanlar tarih boyu kendilerine özgü bir dünya kurmaya çalışmışlar. Eserleriyle, yaşamlarıyla, nasihatlarıyla ‘yaratılanı Yaratan’dan ötürü’, her şeye rağmen, sevebilmeye çalışmışlar. Çilehaneler, ribatlar, zaviyeler, dergahlar, hângahlar tarih boyunca gönlü zenginleştiren ve insanlara mahabbetle bakmayı öğreten yerler olmuşlar. Hayata güzel gözle bakabilmeyi anlatmışlar. Anladığım şudur; güzellik önce gönülde sofrasını kurar, oradan dile dökülür. ‘Şerbet, dilinden dökülendir’ demiş Taptuk Emre. Eskilerin ifadesi ile ‘dervişin fikri ne ise zikri/dile getirdiği de odur.’

Müdevvenât (klasik kitaplar), bize insanın ‘öfke/gazap’, ‘istek/şehvet’ ve ‘akıl’ yetileri olduğundan söz eder. Günümüz gidişatı insanın ilk iki yetisine hayli cömertçe imkanlar sunuyor. Bunun neticeleri ise haberlere birer acı olarak da düşebiliyor. İnsanımız ‘akıl’a işaret ediyor ve buna özgü nice kurum ihdas etti-ediyor. Peki ‘gönül’ ne olacak? Gönlü inşa etmeden düşüncede ‘hikmet’e, diğer yetilerde ‘ıffet ve şecaat’e, hayatımızda ve sözlerimizde merhamete, mahabbete ve sohbe yol bulabilecek miyiz? Sözü, Yunus Emre’imize bırakalım:

Gönül, Çalab’ın tahtı;
Çalab, gönüle baktı.
İki cihan bedbahttı!
Kim gönül yıkar ise...

Melih AYDEMİR

Dil- Medya- Algı ve Sanal Dünya

İnsan, yaşadığı dünyayı yalnızca fiziksel olarak deneyimlemez; aynı zamanda dili, düşünceleri ve çevresinden aldığı mesajlar aracılığıyla anlamlandırır. Bu nedenle gerçeklik, birey için çoğu zaman doğrudan görülen bir olgu olmaktan çok, zihinde oluşturulan bir yapı hâline gelir. Bu yapının oluşumunda dil önemli bir yere sahiptir. Dil, sadece iletişim kurmayı sağlayan bir araç değil; aynı zamanda bireyin düşünce sistemini şekillendiren temel unsurlardan biridir. İnsanlar olayları, kavramları ve toplumsal durumları kullandıkları dil aracılığıyla anlamlandırmaktadır.

Günümüzde dilin toplumsal etkisi, medya aracılığıyla daha güçlü bir boyut kazanmıştır. Medya; televizyon, gazete, internet ve sosyal medya gibi araçlarla bireylerin düşünce yapısını etkileyen önemli bir iletişim alanıdır. Özellikle haberler, reklamlar ve sosyal medya içerikleri yalnızca bilgi vermekle kalmaz; aynı zamanda insanların olaylara nasıl bakması gerektiği konusunda yönlendirici bir rol üstlenir. Medyada kullanılan dil, seçilen kelimeler ve görseller bireylerin algısını doğrudan etkilemektedir.

Algı, bireyin çevresindeki olayları yorumlama biçimidir. Ancak insanlar çoğu zaman olayları olduğu gibi değil, kendilerine sunulduğu şekliyle algırlar. Bu nedenle medya, algı oluşturma sürecinde oldukça güçlü bir araç hâline gelmiştir. Bir olayın “kriz”, “sorun” ya da “başarı” şeklinde sunulması, toplumun olaya karşı geliştireceği tutumu değiştirebilmektedir. Medya, olayları belirli bir bakış açısıyla sunduğunda bireylerin düşünce yapısını da yönlendirebilmektedir.

Teknolojik gelişmelerle birlikte medya anlayışı değişmiş ve sanal dünya günlük yaşamın merkezine yerleşmiştir. Özellikle internetin ve sosyal medya platformlarının yaygınlaşmasıyla birlikte insanlar artık bilgiye çok hızlı ulaşabilmektedir. Bunun yanında bireyler yalnızca bilgi tüketicisi değil, aynı zamanda içerik üreticisi hâline de gelmiştir. Ancak bu durum bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Sanal ortamda yayılan yanlış bilgiler, manipülatif içerikler ve doğruluğu teyit edilmemiş haberler toplum üzerinde ciddi etkiler oluşturabilmektedir.

Sosyal medya platformlarında kullanılan algoritmalar, bireylerin ilgi alanlarına göre içerikler sunmaktadır. Böylece insanlar çoğunlukla kendi düşüncelerine yakın içeriklerle karşılaşmaktadır. Bu durum farklı görüşlerin görülmesini zorlaştırmakta ve bireylerin belirli düşünce kalıpları içerisinde kalmasına neden olmaktadır. Sanal dünyada bireyler, farkında olmadan kendilerine sunulan içeriklerin etkisi altında kalabilmektedir.

Bu durum literatürde “filtre balonu” kavramı ile açıklanmaktadır. Eli Pariser’e göre filtre balonu, internet algoritmalarının bireylere yalnızca ilgilerini çeken ve kendi düşüncelerini destekleyen içerikleri göstermesi sonucu oluşan dijital bir izolasyon ortamıdır. İnsanlar zamanla farklı düşüncelerden uzaklaşmakta ve yalnızca kendi görüşlerini doğrulayan bilgilerle karşılaşmaktadır. Bu durum, bireyin dünyayı tarafsız bir şekilde değerlendirmesini zorlaştırırken toplumsal kutuplaşmayı da artırabilmektedir. Özellikle sosyal medya platformlarında kullanıcıların sürekli benzer içeriklerle karşılaşması, algının yönlendirilmesini daha kolay hâle getirmektedir.

Sanal dünyanın bir diğer önemli özelliği ise hızdır. Dijital ortamda içerikler çok hızlı tüketilmekte ve insanlar düşünmeden tepki vermeye yönlendirilmektedir. Özellikle kısa videolar, başlıklar ve sloganlar insanların dikkatini çekmek amacıyla hazırlanmaktadır. Bu durum ise derin düşünmeyi azaltmakta ve yüzeysel bir iletişim ortamı oluşturmaktadır. İnsanlar artık uzun analizlerden çok kısa ve çarpıcı içeriklere yönelmektedir.

Dil kullanımındaki değişim de sanal dünyanın etkileri arasında yer almaktadır. Sosyal medya dili, günlük konuşma dilini önemli ölçüde değiştirmiştir. Kısaltmalar, (Merhaba yerine “Mrb”, “Tamam” yerine “Tm”, “Kendine iyi bak” yerine “Kib”), yabancı kelimeler (“like”, “story”, “trend”, “fake”, “cancel culture”) ve hızlı tüketilen ifadeler (“çok iyi”, “efsane”, “cringe”, “viral oldu”, “linç edildi”) iletişimin yapısını dönüştürmektedir. Bu durum bazı açılardan iletişimi kolaylaştırırsa da dilin zenginliğini ve anlam derinliğini azaltabilmektedir.

Medya ve sanal dünya aynı zamanda toplumsal algının şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Özellikle sürekli tekrar edilen içerikler zamanla insanlar tarafından doğru kabul edilmeye başlanmaktadır. Bir bilginin doğru olması değil, sürekli görünür olması çoğu zaman daha etkili hâle gelmektedir. Bu durum gerçek ile algı arasındaki sınırın belirsizleşmesine neden olmaktadır.

Bu noktada bireylerin medya okuryazarlığı becerisine sahip olması büyük önem taşımaktadır. İnsanların karşılaştıkları bilgileri sorgulaması, kaynak kontrolü yapması ve medya dilinin yönlendirici etkisini fark etmesi gerekmektedir. Aksi hâlde bireyler, medya ve sanal dünyanın oluşturduğu algının pasif bir parçası hâline gelebilmektedir.

Sonuç olarak dil, medya, algı ve sanal dünya birbirini etkileyen ve dönüştüren kavramlardır. Günümüzde bireyin en önemli sorumluluğu; karşılaştığı içerikleri sorgulamak, medya dilinin yönlendirici etkisini fark etmek ve gerçek ile algı arasındaki farkı ayırt edebilmektir. Çünkü insanlar çoğu zaman dünyayı olduğu gibi değil, kendilerine anlatıldığı biçimde görmektedir. Bu nedenle dilin gücünü doğru kullanmak büyük önem taşımaktadır. Nitekim Yaşar Kemal’in de söylediği gibi: “İnsanlar konuşa konuşa anlaşır; fakat bazen en büyük yalnızlık, aynı dili konuşup birbirini anlayamamaktır.”

Dil ve Sanat İlişkisi

İnsan, doğduğu andan hayatının son demlerine kadar içinde biriken duygu ve düşünceleri dışa vurma ihtiyacı hisseder. Bu ihtiyaç kimi zaman sözle, kimi zaman sessizlikle, kimi zaman da yazının izinde kendine yol bulur; fakat hangi biçime bürünürse bürünsün, mutlaka görünür olmanın bir yolunu keşfeder. Sanat; bu arayışın en yoğun, en derin ifadesidir. Çünkü sanat; insanın söyleyebildiği ve söyleyemediği ne varsa, hepsini içinde barındıran geniş bir dildir. Sanatın özünde, insanın iç dünyasını, hayallerini, sevinçlerini ve acılarını başkalarına aktarabilme arzusu bulunmaktadır. Bu aktarımın en incelikli ve etkili aracı ise dildir.

Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan bir sistem olmanın ötesinde, duygu ve düşüncelere bedî bir biçim kazandıran güçlü bir imkândır. Dilin kullanım şekli bireyler arasında farklılıklar oluşturabilir, kullanım özelliklerine göre üslûp ortaya çıkar.⁴ Özellikle edebiyatta dil, sanatın hammaddesidir. Bir ressamın renklerle kurduğu dünyayı, bir şair ya da yazar kelimelerle inşa eder. Her kelime, anlamın ötesinde bir duygu taşır; her cümle, görünmeyeni görünür kılan bir etki oluşturur. Bu yönüyle dil, sanatın taşıyıcısı olmanın yanı sıra ona biçim veren bir ruhtur. İnsanlık tarihi boyunca dil ile sanatın bu iç içe geçmişliği, kültürlerin zenginleşmesine ve derinleşmesine zemin hazırlamıştır. Çünkü insan, kendini ifade edebildikçe çoğalır; sanatla dile gelen her duygu, ortak bir insanlık hafızasına dönüşür.

Edebiyatın temel malzemesinin dil olduğundan bahsetmiştik; ancak edebî dil ile gündelik dil aynı çizgide ilerlemez. Gündelik dil, daha çok anlaşmayı sağlama ve düşünceyi doğrudan aktarma amacını taşıırken; edebî dil, buna sanatlı bir derinlik ekler, anlamı güzellikle süsler. “Dil, insanın evidir” demiş Heidegger.⁵ Sanatçılar da dili sıradan kullanımının ötesine taşıyarak ona yeni anlam katmanları kazandırır. Mecazlar, benzetmeler ve imgeler aracılığıyla dil, yalın bir anlatım aracından çok, duygunun ve hayalin taşıyıcısına dönüşür. Bu dönüşüm, edebiyatın her alanında hissedilse de şiirde daha belirgin bir hâl alır. Çünkü şiirde yalnızca anlam değil; sesin ahengi, ritmin akışı ve kelimelerin gücü de sözün ayrılmaz parçalarıdır. Bu bakımdan edebî dil, bilgi aktarmanın ötesinde, okurun ruhunda iz bırakan estetik bir etki uyandırır. Sanatçı, kelimeleri anlamlarının yanı sıra taşıdıkları duygular ve çağrışımlarla birlikte işler ve böylece okurun hayal dünyasına açılan kapıları aralar.

Dil ile sanat arasındaki bağ, tek yönlü bir ilişki değildir; aksine birbirini besleyen, dönüştüren ve derinleştiren canlı bir etkileşimdir. Sanat, dili bir araç olmanın ötesine taşıyarak ona yeni ufuklar açar, ifade gücünü genişletir. Büyük şairler ve yazarlar, eserleri aracılığıyla dilin sınırlarını zorlar ve kelimelere alışılmışın ötesinde anlamlar yükleyerek anlatım imkânlarını çoğaltırlar.

---

⁴ Karabulut, M. (2021). Edebî Metinlerde Dil, İfade ve Üslûp İlişkisi. *Edebiyatta Üslûp Meselesi, Ankara: İKSAD Global Yayıncılık*, 17-21

⁵ Göçer, A. (2012). Dil-kültür ilişkisi ve etkileşimi üzerine. *Türk Dili*, 729(1), 50-57.

Bir toplumun edebiyatı ne denli güçlü ve derinse, dili de o ölçüde zengin ve katmanlı bir yapıya kavuşur. Çünkü sanat eserleri, dilin en yaratıcı, en incelikli ve en etkileyici biçimde işlendiği alanlardır. Sanatçı, dili olduğu gibi kullanmakla yetinmez; onu yeniden kurar, biçimlendirir ve çoğu zaman farklı anlamlarla zenginleştirir. Böylece kelimeler, yalnızca birer işaret olmaktan çıkar; duygu, düşünce ve hayalin taşıyıcısına dönüşür. Bu yaratıcı süreç, dilin hem estetik hem de düşünsel açıdan gelişmesine imkân tanır. Her yeni eser, dile eklenen yeni bir ses, yeni bir anlam, yeni bir ufuk gibidir. Nitekim Türk edebiyatının farklı dönemlerinde ortaya konan eserler de bu gelişimin en somut göstergeleridir. Divan edebiyatının incelikli ve sanatlı dili, halk edebiyatının samimi ve içten söyleyişi, modern Türk edebiyatının ise bireysel ve yenilikçi anlatımı Türkçenin ifade gücünü farklı yönleriyle ortaya koymuş, onu zenginleştirerek bugüne taşımıştır.

Sonuç olarak dil ve sanat, birbirini besleyen iki güçlü damardır. Sanat dili derinleştirir, dil de sanata can verir. Bu karşılıklı etkileşim hem bireyin kendini ifade edişini hem de toplumların kültürel birikimini sürekli olarak besleyip geliştirmeye devam eder.

Kaynakça

- Göçer, A. (2012). Dil-kültür ilişkisi ve etkileşimi üzerine. *Türk Dili*, 729(1), 50-57.
- Karabulut, M. (2021). Edebî Metinlerde Dil, İfade ve Üslûp İlişkisi. *Edebiyatta Üslûp Meselesi, Ankara: İKSAD Global Yayıncılık*, 17-21.
- Koca, B. (2017). Kavramsal sanat. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 3(2), 97-103.
- Karabulut, M. (2021). Edebî Metinlerde Dil, İfade ve Üslûp İlişkisi. *Edebiyatta Üslûp Meselesi, Ankara: İKSAD Global Yayıncılık*, 17-21.

Deneme:

Büşra KARATAŞ

-I-

Kelimelerin Eşiğinde

İnsan bazen konuşarak anlatamaz. Sözcükler dilin ucuna kadar gelir ama bir türlü dışarı çıkamaz; içeride bir yerde düğümlenir, gönlün kıyısında bekler. İşte o anlarda insan eline bir kalem almak ister gibi olur. Çünkü bazı duyguların yolu, kalpten kâğıda uzanır. Yazı, biraz da bu yüzden vardır. Edebiyat, yalnızca güzel cümleler kurmak değildir. Daha çok, insanın iç dünyasına açılan bir kapıdır. O kapıdan içeri giren kişi bazen bir başkasının hayatına dokunur, bazen de kendi iç dünyasının karanlıkta kalmış bir köşesiyle karşılaşır.

İyi yazılmış bir metin, yalnızca yazanın değil, okuyanın da hikâyesine değdiği için derin izler bırakır. İnsan çoğu zaman yazmaya bir ihtiyaçla başlar. İçinde biriken düşünceler, cevapsız kalmış sorular, söylenememiş cümleler... Hepsisi zamanla bir yere akmak ister. Tıpkı bulutların taşıdığı yükü sonunda yağmur olarak bırakması gibi. Bana göre yazı, bu birikmenin en sakın yoludur. Kalem kâğıda değdiğinde zihnin telaşı da yavaş yavaş durulur. Gün içinde birbirine karışan düşünceler, yazarken yerini bulur. İnsan belki de ilk kez ne hissettiğini açıkça görür. Çünkü yazı yalnızca anlatmak değil, aynı zamanda anlamaktır.

Bazen insan, yazarken kendine yaklaşır. Bir metni okurken yazarın dünyasına gireriz; fakat aynı anda kendi içimize de döneriz. Bir cümle gelir, fark etmediğimiz bir duyguyu uyandırır. Bir paragraf geçer, adını koyamadığımız bir düşünceyi görünür kılar. Sanki biri bizim yerimize konuşmuş gibidir. Belki de bu yüzden insanlar yüzyıllardır yazıyor. Çünkü insan değişse de bazı duygular hep aynı kalır: Sevinç, hüzn, özlem, kırgınlık, umut...

Bir zamanlar yazılmış bir cümle, yıllar sonra bambaşka bir gönle dokunabilir. Yazının en gizemli taraflarından biri de budur. Yazar, bir masanın başında tek başına yazarken aslında hiç tanımadığı insanlara seslenir. Çoğu zaman o ses bir yerlerde karşılık bulur. Bu yüzden yazı, biraz da yalnızlığın dilidir. İnsan kalabalıklar içinde bile kendini anlatacak bir yer bulamazken bir sayfanın karşısına geçtiğinde kelimeler usulca gelmeye başlar. Önce çekingen birkaç cümle, ardından biraz daha cesur düşünceler... Derken insan fark eder ki, derûnundaki sessizlik yavaş yavaş anlam kazanmaktadır. Bunun için büyük ve süslü kelimelere de gerek yoktur. Bazen en sade cümleler en derin duyguları taşır. Çünkü yazının gücü, gösterişten çok samimiyetinden gelir. Okuyan kişi, satırların arasındaki o içten sesi hisseder. Edebiyatın gerçek değeri de burada saklıdır.

Bir metin yalnızca bilgi vermek için yazıldığında zamanla unutulabilir belki. İçinde gerçek bir duygu taşıyorsa, o duygu satırların arasından okura ulaşır. İşte o zaman yazı, bir metinden fazlasına dönüşür: Görünmez bir köprüye... Yazarın kalbi ile okuyucunun kalbi arasında usul usul kurulan ince, sessiz bir köprüye. Belki de bu yüzden yazmak biraz cesaret ister. İnsan, kaleme sarıldığında yalnızca düşüncelerini değil, iç dünyasının en kırılgan yanlarını da açığa çıkarır. Bazı cümleler, en gizli duyguların izini taşır ama tam da bu yüzden kıymetlidir. Çünkü insanın iç dünyası, paylaşıldıkça anlam kazanır.

Bir duygu kâğıda döküldüğünde yalnızca yazanın yükü hafiflemez; o duyguyla karşılaşan bir başkası da kendini daha az yalnız hisseder. Belki de edebiyatın en büyük gücü budur: İnsanların birbirini hiç tanımadan anlayabilmesi... Bir kitabın sayfalarında karşılaşan iki insan, aynı duyguda buluşabilir. Birinin yıllar önce yazdığı bir cümle, bugün başka bir insanın hayatına ışık tutabilir. Ve insan o an fark eder ki, kelimeler yalnızca harflerden ibaret

değildir. Bazen bir kalbin izidir. Bu yüzden yazı yazmak yalnızca bir alışkanlık değil, aynı zamanda bir yolculuktur. İnsan her cümlede biraz daha derine iner, her paragrafta kendine biraz daha yaklaşır. Belki de yazdıkça anlar: Kelimeler dünyayı değiştirmeyebilir ama bir duygu ve düşünceye istikamet verebilir. Ve bazen tek bir insanla bu açıdan hemhâl olabilmek, dünyayı biraz daha yaşanılır kılar.

-II-

Sessiz Bahçenin Yolcusu

İnsan bazen dünyayı en iyi, herkes sustuğunda duyar. Sabahın ilk saatlerinde, şehir henüz tam uyanmamışken sokaklara çöken o ince sessizlikte... Pencerelelerden süzülen solgun ışıklar, kaldırımlara düşen silik gölgeler arasında hayat yavaşlar. O yavaşlıkta insan, kendi kalbinin sesini daha net işitir. Belki de bu yüzden bazı insanlar sabahları sever. Çünkü günün en erken saatleri, kalbin en dürüst olduğu zamanlardır. İnsan kalbi tuhaf bir bahçedir. Ne ekersen, zamanla onu büyütür. Bazen merhamet düşer toprağına; dalları başkalarının yaralarına uzanır. Bazen hüznün kök salar, sessizce iç dünyayı sarar. Yine de bu bahçe hiçbir zaman tamamen boş kalmaz; içinde mutlaka bir umut filizi, fark edilmemiş bir sevinç ya da gizli bir iyilik tohumu vardır.

Hayat çoğu zaman büyük olaylarla değil, küçük anlarla şekillenir. Bir çocuğun uzattığı kağıttan bir çiçek... Ürkek bir canlıya uzanan sakin bir el... Bir bakışta fark edilen kırılma... Dışarıdan sıradan gibi görünen bu anlar, insanın iç dünyasında derin izler bırakır. Ne var ki, çoğu insan bu anların yanından sessizce geçer. Günlük telaşın içinde, yetişilmesi gereken zamanların gürültüsünde kalbin sesi geri çekilir. Oysa hayatın asıl anlamı çoğu zaman bu küçük duraklarda gizlidir. İnsan bazen kendine şu soruyu sorar: Gerçekte neyi biriktiriyoruz? Günler, mevsimler, insanlar geçip giderken hafızada ne kalır? Büyük başarılar mı, yoksa içimizi ısıtan küçük iyilikler mi?

Cevap çoğu zaman aynıdır. İnsan, kendisine iyi davranılan bir günü unutmaz; beklenmedik bir anda söylenen içten bir sözü de. Çünkü kalp, kendisine dokunanı saklamayı bilir. Fakat kalbin bir başka yanı daha vardır: inceliğı. İnce bir kalp bazen daha çabuk yaralanır. Sözler başkalarının üzerinden kayıp giderken, onda iz bırakır. Bu yüzden bazı insanlar, hayatı biraz daha ağır taşır; çünkü onlar yalnızca görüleni değil, hissedilene de yüklenir.

Dünya bazen sert olabilir. İnsanlar bazen söyledikleri sözleri unutabilir ama yine de insanın içinde, kimseye ait olmayan küçük bir alan vardır ki orası tamamen kendisine aittir. Orada merhamet büyütme, inceliğı koruma, iyiliğe yer açma hâlâ mümkündür. Belki de asıl imtihan tam da burada başlar. Kırıldığın yerden iyiliğı seçebilmek... Gürültünün içinde bir an durabilmek... Küçük bir güzelliğı fark edebilmek... Çünkü bazı insanlar dünyayı değiştirmez; ama onu sessizce çoğaltır. Küçük iyilikleri büyütür, görünmeyeni korur. Bir gülümseme, bir sabır, bir merhamet anı...

Görünmezdir ama dünyayı ayakta tutan ince bağlardır. Belki de bu yüzden hayat, gürültülü kahramanlardan çok sessiz yolcularla ilerler. Sessiz ama derin. İnsan bir gün fark eder ki; bütün karmaşaya rağmen içinde hâlâ küçük bir bahçe vardır. Orada büyüyen şey ise hep aynıdır:

Bir parça umut, biraz merhamet ve hayata inanma cesareti.

Gönüldaşlık Üzerine

“...Öyleyse yakınlık dili bizatihi başkadır.
Gönüldaşlık, dildaşlıktan daha iyidir.”⁶

‘Mesnevi’ satırları arasında yer bulan bu ifade ne hoş... Gönüllerin birbirine değdiği gönüldaşlığın dili ne olsa gerek? Bu dilin nasıl bir mahiyeti vardı da aynı dili konuştuklarımızdan daha yeğdir? Yakınlığımızın asıl muhtevasını; dil değil de gönül aynılığında olduğunu tefekkür etmemize yönlendiren Mevlâna, bizde düşünmemizi istediği gönüldaşlık ifadesi ile uyandırmak istediği neydi? Bu sorular hem varlığıma anlam katan adresi hatırlamanın sevincini yaşatırken hem de bulma ihtimalime karşı beni korkutuyordu; çünkü...

Gönül, Farsça dil, derûn; Arapça kalb, hâtır; Türkçe yürek kelimeleri ile karşılık buluyormuş.⁷ ‘Dil, kalp ve yürek’ birlikte anılıyor yani... Dilimizin kalbimizle, yüreğimizle bağlantılı olduğunu düşününce kalbimizde neler olduğunu kendimize sormadan edemeyiz. Sormadan önce gönüldaşlığı öven Mevlana’nın Mesnevi adlı eserinde; aynı satırlar içerisinde bahsedilen Hz. Süleyman’a koşan kuşların cik ciki terk edip daha güzel konuşmalarında yatan sebebin ne olabileceği konusunda birlikte tefekkür edelim.

Hz. Süleyman (a.s), Allah’tan (c.c) uzun bir ömür ve zenginlik yerine dualarında *bilgeliği* istemiştir. Duası kabul olduğu gibi kendisine ‘*hikmetli ve anlayışlı bir yürek*,’⁸ ayrıca dilemediği halde zenginlik ve izzet verilmiş. Rivayete göre Hz. Süleyman, Allah’ın *bilgelik* lütfetmesi için kırk gün oruç tutmuştur. Sonunda kendisine öyle bir bilgelik verilmiştir ki “hikmetin babası” diye anılmıştır.⁹ Buna binaen birçok maddi ve manevi tüm zenginliklerle donatılan Hz. Süleyman’ı tüm yeryüzüne dinleten *bilgeliği* istemesine karşılık *anlayışlı bir yüreğe* nail olmasıyla diyebilir miyiz? Diyebiliriz. Burada Allah’a olan samimi duası, içten bir dileğin karşılığı söz konusudur. Kulun yaratıcısına olan duası *gönül diliyle, ihlasla* konuştuğunun göstergesidir. Gönüldaşlık da gönüllerin Allah’ın zikriyle samimi bir şekilde meşgul olanların gönülleri olsa gerek... Buna bir örnek de Yunus Emre’dir.¹⁰

Türk edebiyatının divan, halk ve dinî-tasavvufî mahsullerinin en çok işlenen konularından biri olarak ‘kalbin önemi’ büyüktür. Türk tasavvuf edebiyatında kalp ve dil terimlerinin yanında Türkçe ‘gönül’ kelimesi de kullanılmıştır.¹¹ Yunus Emre bu anlamda kültürümüzün nefes aldığı, gönüllerimizde yer edinmiş bir meskendir diyebiliriz. Gönünden

⁶ Adnan Karaismailoğlu, *Mesnevi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2021), s.83.

⁷ “Gönül”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Haziran 2026).

⁸ Karaismailoğlu, *Mesnevi*.

⁹ “Süleyman”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Haziran 2026).

¹⁰ Nilüfer Yıldırım, “Yunus Emre’nin Eserlerinde Seslenme İfadeleri”, *Dil Araştırmaları* 16/30 (31 Mayıs 2022), 93-114.

¹¹ “Gönül”.

bahsederken *Hak'tan gelen ses* dışında hiçbir şeyden etkilenmediğini, düşmanın bu sebeple gönlünde sıkıntıya sebep olamayacağını vurgular. Aşka doymayan gönlünü *aşıklar gibi* garip ve gurbette olarak değerlendirmektedir. Bu halinin sır olarak aşikâr olduğunu ve bu halinden şikayetçi olmadığını dile getirmektedir.¹² Demek ki Yunus Emre de Mevlâna gibi *gönül ile konuşmaktan* yanadır. Gönülden, gönülde Hak ile bağlı olan içtenlikte bir aşkın muhtevası gönüldaşlık ile...

Gönül konusunu biraz daha anlamak için ilgili araştırmalara baktığımızda gönlü, yalnızca *Hakk'a ait* olduğunu Niyazî-i Mısırî'den;¹³ hem tecellinin merkezi hem de tecellinin kendisi olduğunu Fuzûlî Divanı'ndan¹⁴ dinleyebiliriz. Bu örnekleri birçok araştırmamanın kalbinde bulmamız mümkün... Genel olarak gönlü, *Allah'ın bir tecelligâhı* olduğunu aşık insanlardan öğrenebiliyoruz. Hepimizin Hakk'a varacağı son günde, bu dünya hayatı içerisinde O'nu bulmak isteyenler için *gönül* ifadesini yeniden okumanın hepimize iyi geleceği kanaatindeyim.

Ayetlerden anlaşıldığına göre gönül; samimi, içten bir bağlılığın ve itaat ile Allah'a yönelmenin imkânı olarak vurgulanmıştır. Bakara Suresi, 139. ayeti kerimede “...Biz, O'na gönülden bağlanmış (muhlis) olanlarız”¹⁵ ifadesinde samimi, selim bir kalpten bahsedilmektedir. Lokman Suresi, 15. Ayeti kerimede, Allah'ın kullarına seslenişinde: “...Bana 'gönülden-katıksız olarak yönelenin yoluna tabi ol”¹⁶ derken, gönül kelimesi ile samimiyeti, ihlası, teslimiyeti, selim bir kalbi vb. çağrıştırmaktadır. Malumunuz gönül ve kalp Kur'an-ı Kerim'de çokça zikredilmiştir. Kur'an'ı okuyup da kalbine bakmayan birinin olması neredeyse imkânsız! ...

Mademki gönül Allah'ın tecelli ettiği mekândır. O halde bu mekânı gönül insanların tarifi ışığında arayıp bulmalıyız. Kendi adıma, Mevlana'yı kalbimizde Allah'a açılan süveydanın¹⁷ anahtarı olarak değerlendiriyorum. Özellikle kulluk ile ilgili vurguları *gönül gerçeğini* ortaya çıkarıyor. Bu açıdan baktığımızda; Mevlâna “Mesnevi” adlı eserinde Hz. Süleyman'a *candan/gönülden* koşan kuşların, dildaş ve sırdaşlarını bulduklarını anlatmaktadır.¹⁸ Bütün bu tefekkürümüze binaen kuşların bu kadar candan koşmasına sebebin, anlayışlı bir *yüreğe/gönle* sahip olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Denememin ilk paragrafında “çünkü...” diyen kısmı tamamlayacak olursak, “...korkutuyordu; çünkü bu çağın koşullarında *mana yurdunun* hassasiyetini bulup taşıyamamak çok acı olacak benim için... Bu denemeyle, sanıyorum, kendimi cesaretlendirmek istedim. Tam anlamıyla bilmiyorum tabi, ama; bizi bizden daha iyi bilen Allah'a sığıyoruz, elhamdülillah.

Gönül dili, Allah (c.c) ile taşımış kalbin pınarı adeta... Özellikle Allah'ın lütfetmesi¹⁹ ile yeryüzüne hükmeden, duası kabul edilen²⁰ Hz. Süleyman örneği ile anlaşılan o ki: Bu dil,

¹² Tuba Onat Çakiroğlu, “Yunus Emre Divanı'nda Gönül”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi* 5/9 (Eylül 2013).

¹³ Mahmut Kaplan, “Niyazî-i Mısırî Divanı'nda Gönül”, *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* 8/15 (Haziran 2023), 19-37.

¹⁴ Hasan Şener- Kübra Akatay, “Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'ndaki Gazellerinde Gönül”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 28/2 (31 Temmuz 2018), 77-95.

¹⁵ “Hak ile İlgili Ayetler Hak Ayetleri”, *KuranFihristi.net* (Erişim 21 Haziran 2026).

¹⁶ “Hak ile İlgili Ayetler Hak Ayetleri”.

¹⁷ Sevim Arslan, “Nokta-i Süveydâ'nın Önemi ve Özellikleri”, *Akademiar Akademik İslam Araştırmaları Dergisi* 8 (20 Haziran 2020), 103-130.

¹⁸ Karaismailoğlu, *Mesnevi*, s.82-83.

¹⁹ “Bakara Suresi 269. Ayet”.

²⁰ “Sâd Suresi 35. Ayet”.

kalpten dile gelen maneviyatımızın bir *gerçeği* olarak tüm kinat ile konuşabilmemizin imkanıdır. Dilimizin sonsuza açılan kapısı, gnldaşlığımızın elverdiği doğrultusunda aralanmaktadır. Bu yakınlık dili, anlayış ve hikmet, gnllerimizin bir olduğu hakikatini haykırmaktadır esasen... Bu durumda; birbirimizi ağırladığımız, bu gönül sofrasında hepimizin nasibi birimizin nasibiyle de doğru orantılı demektir. Gönülden gönüle bir komşuluk, dilden dile bir yolculuk... Selm olsun!

Ahmet ÇAPKU

Bir İkinci Ezanı

Yıllar önce idi. Çocukluğumun geçtiği kırları, bayırları, dağ içindeki patika yolları nostalji kabilinden gezip göreyim istedim. Mevsim bahar, aylardan Mayıs olsa gerek. Etrafta ağaçlar beyaz çiçeklerle donanmış, tabiat uyanmaya başlamıştı.

Epey gezip tozdum tek başıma. Ağaçlarla konuştum, çiçeklerle söyleştim. Başımdan nice beyaz tüy kelebek misali bulutlar geçti. Ilgıt ılgıt yaprak rüzgarları esti, uzaklardan çiçek kokulu havayı taşıdı. Arılar vızıldadı, sürüngenler güneşle ısındı. Ağaçlarda ışınlar sürmeye başlamış, ırmak karların erimesi ile coşmuş, toprak uyanmaya başlamıştı.

Bir ikinci vakti gelmişti. Ben, köyümün batı cihetinde, Kaşbaşı denilen mevkinin üst yanında oldukça dik bir bayıra oturmuş ve etrafı seyre dalmıştım. Dağlar, tepeler, uzak dağların yamaçlarına kurulmuş köyler. Her bir köyde Müslümanlık nişanesi birer beyaz minare. Dağların aşağı yamaçlarının buluştuğu yerde akıp giden ve çağılısını her tarafa ulaştıran Elekçi Irmağı, onunla kendine yol bulan Kumru-Fatsa yolu. Tarlalarında çalışın köylüler, hayvanlarını otlatan çocuklar, işleyen arabalar.

İkinci güneşi. Gölgesi uzun, ömrü kısa. Kuşlarda cıvıltılı bir akşam telaşesi. Meleyen koyunlar ve kuzular, havlayan köpekler. Uzaklar gelen ıslık sesleri. Bir yakınına seslenen komşu insanlar. Bir hareket ve bereket iklimi. Bütün bunların insan halet-i ruhiyesinde hasıl ettiği hayat neş'esi, coşku hali.

Derken epey uzakta ama tam karşımdaki köyün cami hoparlöründen yükselen bir ezan sesi. Onunla birlikte Allahü Ekber diyen diğer köylerdeki ezanlar. Ben sadece birine odaklandım. Alabildiğine net, gür, insan ruhunu okşayan Hicaz makamında bir ikinci ezanı. Her yaneden bana ulaşan çeşitli sesler arasında nefis şekilde gelen bu ezanı dinlemeye başladım. Benimle birlikte bütün tabiatın da ona kulak kesilmiş olduğu hissine kapıldım. Bu sese yankı

veren dereler, tepeler. O sesi bana en güzel şekilde ulaştıran nefis bahar kokulu atmosfer. Tam bir göz, kulak ve burun duyularımın ve gönlümün aynı anda yaşadığı harika bir şehriyin. Ve bunun tevlit ettiğı dingin bir halet-i ruhiye. Allahım, bu ezan hiç bitmese diye geçti içimden. Tabiatın içinde ulvi ve rûhi bir lezzete tanıklık etmek böyle bir şey olsa gerek.

Ezan bitti... Etrafa serptiğı ruhaniyet her yana yayıldı. Asr vakti. Üzerine yemin edilen vakit. İnsanların dünyaya en çok daldığı zaman dilimi. Telaşenin arttığı, řu işi de akşam olmadan bitirebilsem denilen ân. Tam bu hengâmede, ilahi çağrıyı göklerden yerlere taşıyan ezan-ı Muhammedî.

“Basmaşa mubârek kademin rûy-ı zemîne,
Pâk etmez idi kimseyi hâk ile teyemmüm”

Şair böyle yazmış. Ya Muhammet! Senin ayağın yeryüzüne basmasa idi, toprak, teyemmüm etmekle kimseyi temiz/pâk eylemezdi. Ezan ile birlikle arınan ruhlardan sonra sıra, su ve teyemmüm ile abdest almaya gelir, böylece vücut da temizlenir. Namaza durulur ve niyetler temizlenir. Hem maddi hem manevi bir temiz oluş hali ortaya çıkar.

...

Yıllar içinde çocukluğumda uzak köylerden kulaklarıma gelen Sabâ makamındaki sabah ezanları yanına hayatım boyunca hep yâdımında kalan bu ikinci ezanını da koydum. Ahmet Şen hocanın öğlen ve ikinci ezanlarına kulak kesilmek için özellikle Yeni Camii'ye giderdim Terme'de. Dupduru, hafif yanık, içten, pürüzsüz ve makamlı okunan ikinci ezanları. Sanki bütün hayat dururdu o ezanla birlikte ve başka bir ruh iklimine kanat açılırdı. Ruhun yüceltiğimizi, urûc ettiğimizi iç dünyamızda hep yaşadık. Nedendir bilmiyorum, ben hâlâ ikinci ezanlarını daha çok severim. Özellikle köy ortamında, sonbahar mevsiminin sararmış yapraklarının hafif soğuk rüzgarla dökülen yapraklarını seyre daldığım esnada dinlediğim ikinci ezanları beni hep başka iklimlere taşır. İç dünyamda kelimelere yükleyemeyeceğim, tarifini yapamayacağım ama bütün benliğimle yaşayageldiğim bir hicrân hali. Şairin; “Geçti, geçti mevsimler / Süpürüldü takvimler / Gidenlerden kalan şey / Duvarlarda resimler / Mezarlarda isimler / Geçti, geçti mevsimler” diye başlayan şiiri misali.

Yıllar geçti, ömür rüzgarı nice yerleri dolaştı. Kulaklarım hep bu içten sesleri aradı. Bir milleti bozmak ve tarihten silmek istiyorsanız onların dilini ve müziğini bozun, demiş Konfüçyüs. Dil yani düşünce-mantık. Müzik ise duygu, hissiyat, ruhun hayata dokunan yönü. Zaten insan; maddi vücut, duyu ve duygular ile akıl'dan ibaret bir varlık değil mi? Duygular ve akıl bozulunca geriye maddi beden ne yapabilir... Bizler de modernite karşısında son iki asır boyunca bu sam yeline maruz kalmış bir milletin çocuklarıyız.

...

Edirne Selimiye Camii önemli bir tamir (restorasyon) geçirdi ve Ramazan'da yeniden ibadete açıldı. Güzelleşmiş, göz zevkimizi (telezzü'l-a'yün) bizlere tattıran bir mimari temâşâ hali. Her yeri san'at, mühendislik harikası ve ihtişam. Cuma namazındayız. Sağ yanda ön safta yer buldum. Köylü, şehirli, esnaf, memur her kesimden müminler. Rical-i devletten mühim zevat da gelmiş. Vaaz verildi, dış (vakit) ezan okundu, cumanın ilk dört rekat sünneti kılındı. Derken iç ezan başladı. İşte, dedim, kulaklarımın duymaya hasret kaldığı ezan sesi!... Tam da öğrencilik yıllarımda duyduğum ikinci ezanın bir benzeri idi. Hasretle dinledim. Gözlerimi kapattım, hayalimde yine yüksek bir kırdı bayırda idim. Yine nesim rüzgarı esti, yine cıvıltılı ortam hayalime üşüştü. Aynı ses, bütün berraklığı ve duruluğu, nefis makamlı olarak Selimiye kubbesi altında bütün camiye bürüdü. Gönüllerimize aktı. Bizleri yuyup yıkadı. Ezan bitmesin istedim. Keşki kaydı alınsaydı dedim. Nihayet ezan bitti, ben o hayal âleminden uyanmak istemedim. Gözlerim doldu, göğsümde birikmiş nefes ahh sesiyle dışarıya çıktı. İnsan dolu camide büyük bir sessizlik hüküm sürdü. Hutbe okundu, namaz kılındı. Lakin gönlümde hep o ezan sesi kaldı...